
Karl Marx

LØNN, PRIS OG PROFITT

Oktober

Karl Marx

Lønn,
pris
og profitt

Forlaget Oktober A/S
Oslo 1976

Karl Marx:

LØNN, PRIS OG PROFITT

Skrevet på engelsk og holdt som foredrag
i Generalrådet i Den første internasjonale
i London 20. og 27. juni 1865.

Utgitt første gang i originaltekst
i London 1898.

Orginaltittel: »Wages, Price and Profits».

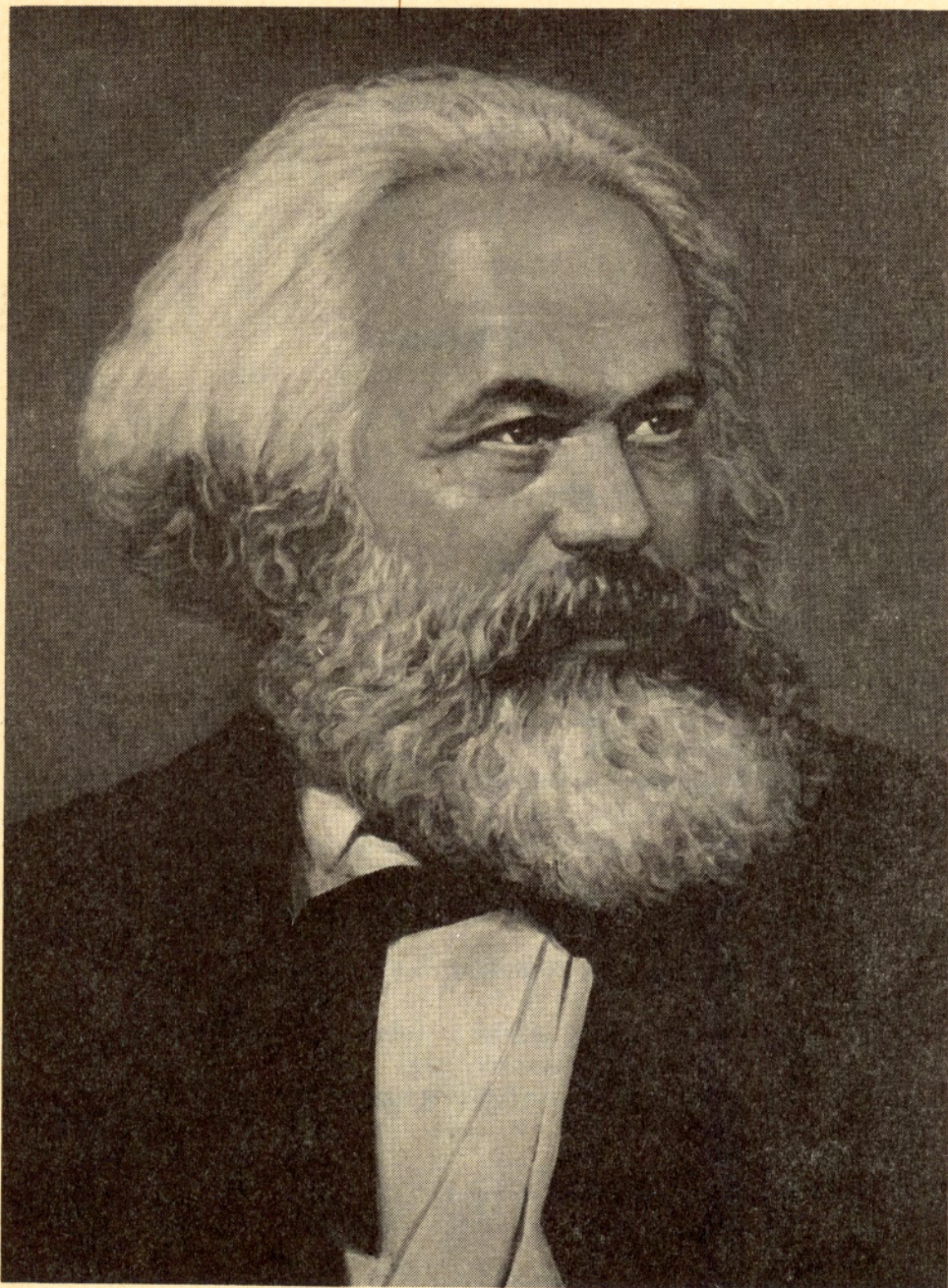
Oversatt etter teksten i »Karl Marx and
Frederick Engels, Selected Works in three
volumes, Volume 2, »Moskva 1969».

© Forlaget Oktober A/S, 1976.

1. opplag, april 1976, 3000.

Trykt i offset hos A/S Duplotrykk.

ISBN 82-7094-117-4

INNHold

Forord fra forlaget	s. 5
Karl Marx:	
LØNN, PRIS OG PROFITT	s. 7
Innledning	s. 7
I (Produksjon og lønn)	s. 7
II (Produksjon, lønn, profitt)	s. 10
III (Lønn og penger)	s. 18
IV (Tilbud og etterspørsel)	s. 21
V (Lønn og priser)	s. 23
VI (Verdi og arbeid)	s. 26
VII Arbeidskraft	s. 34
VIII Produksjon av merverdi	s. 37
IX Verdien av arbeid	s. 39
X Profitt oppstår ved at en vare blir solgt til sin verdi	s. 41
XI De forskjellige delene som merverdien oppløser seg i	s. 42
XII Det allmenne forholdet mellom profitt, lønn og pris	s. 45
XIII De viktigste tilfellene av forsøk på å øke lønna eller gå mot lønnsnedslag	s. 47
XIV Kampen mellom arbeid og kapital og resultatene av den	s. 53
NOTER:	
Noter til forordet fra forlaget	s. 60
Noter til «Lønn, pris og profitt»	s. 60

FORORD FRA FORLAGET

Den 20. og 27. juni 1865 holdt Karl Marx et foredrag i generalrådet til den første internasjonale¹. Et medlem av generalrådet hadde angrepet Marx økonomiske teorier. Foredraget var svaret til Marx på disse angrepene.

I et brev til Engels skrev Marx: »I kveld ekstramøte i Internasjonalen. En snill gammel gubbe, en gammel owenist², Weston (tømmermann) doserte følgende to setninger som han stadig forfekter i »Beehive»: at en alminnelig høyning av lønnsnivået ikke vil være til gagn for arbeiderne, 2 at fagforeningene derfor ville være til skade.»

Marx viser at Westons påstander strider mot kjennsgjeringene i økonomien. Han legger også fram et konsentrat av sine egne økonomiske teorier og viser at Weston ikke forstår de djupere liggende årsakene til utviklinga i økonomien.

Marx holdt dette foredraget mens han var fullt opptatt av arbeidet med »Kapitalen». I »Kapitalen» et verk på flere tusen sider, går han grundig inn på en analyse av den kapitalistiske økonomien.

Etter å ha holdt foredraget skrev Marx til Engels: »Jeg har lest opp et innlegg i generalrådet (det ville bli på omlag to trykkark) om det spørsmålet herr Weston hadde reist om virkningen av en alminnelig lønnsstigning osv. Første del av det var et svar på Westons vrøvl, den andre var en teoretisk forklaring, så langt anledningen passet for det. Nå vil karene ha det trykt. På den ene siden kunne det vært nyttig for meg, da de har forbindelse med J.St. Mill, professor Beesly, Harrison** og andre. På den andre siden har jeg mine tvil:

* *Beehive*, Bikuben, var i en tid offisielt organ for Den første internasjonale. Møtene i generalrådet blei referert der.

** Mill, Beesly, Harrison økonomer som forsvarte det borgerlige samfunnet.

1) da det ikke er særlig smigrende å ha »herr Weston» som opponent,

2) i andre del inneholder foredraget, i en ytterst konsentrert, men forholdsvis populær form, mye som er nytt, tatt på forskudd fra min bok (Kapitalen), mens det samtidig nødvendigvis må fare med en harelabb over alle mulige saker.

Spørsmålet er: er det tilrådelig å ta på forskudd på denne måten?»

Marx fant det ikke riktig å ta tingene på forskudd. Han la foredraget til side og konsentrerte all sin oppmerksomhet om Kapitalen. Det ble funnet blant Marx' papirer etter at Engels var død og offentliggjort under tittelen »Lønn, pris og profitt» første gang av Marx' datter Eleonora og mannen hennes Eduard Aveling.

Nå da Kapitalen har blitt lest i over 100 år og vunnet en enorm innflytelse representerer »Lønn, pris og profitt» en nyttig innføring i Marx' teorier om den kapitalistiske økonomien.

Denne oversettelsen er utført etter originalteksten i den første engelske utgaven fra 1898.

Vi har utstyrt teksten med to slags noter. For det første ordforklaringer og liknende, som er merka ut med · eller ·· og ført opp nederst på sida. For det andre noter nummerert med tall. Dette viser til andre slags opplysninger til teksten. Tallene viser til noter bak i heftet.

OKTOBER FORLAG, APRIL 1976

Karl Marx:

LØNN, PRIS OG PROFITT

»INNLEDNING»

Medborgere,

Tillat meg å komme med noen få innledende merknader før jeg går løs på det egentlige emnet.

På kontinentet hersker det for tida en rein streikeepidemi, og overalt blir det reist et høylytt krav om lønnsøkning. Spørsmålet vil komme opp på kongressen vår.¹ Som ledere for Det internasjonale arbeiderforbundet bør dere ha et avgjort standpunkt til dette svært viktige spørsmålet. For min del har jeg derfor sett det som min plikt å gå grundig inn på emnet, sjøl om jeg risikerer å sette tålmodigheten deres på en hard prøve.

Jeg må også komme med en innledende merknad om medborger Weston.² Fordi han mener det er i arbeiderklassens interesse, har han ikke bare lagt fram for dere synspunkter som han veit er svært upopulære i arbeiderklassen, men han har også forsvart dem offentlig. Et slikt uttrykk for moralsk mot må vi alle sammen vise respekt for. Trass i den usminka stilen i foredraget mitt, håper jeg han til slutt vil se at jeg er enig i det jeg oppfatter som den riktige grunntanken i tesene hans. Men i den formen de har nå, kan jeg ikke se dem som annet enn feilaktige i teorien og farlige i praksis.

Jeg skal nå med en gang gå over til det vi har på dagsordenen.

I (PRODUKSJON OG LØNN)

Resonnementet til medborger Weston hvilte i virkeligheten på to forutsetninger: For det første at *størrelsen på den nasjonale produksjonen er fast*, en konstant mengde eller størrelse, som matematikerne ville si. For det andre at *mengden av reallønna*, det vil si lønna målt i den varemengden som en kan kjøpe for den, er et fast beløp, en konstant størrelse.

Nå er den første påstanden hans åpenbart feilaktig. År for år vil

dere se at verdien og mengden av produksjonen øker, at produktivkreftene i det nasjonale arbeidet øker, og at det pengebeløpet som er nødvendig for å sette denne økende produksjonen i omløp, stadig forandrer seg. Det som gjelder ved årets slutt og for de forskjellige åra sammenlikna med hverandre, gjelder hver gjennomsnittsdag i året. Mengden eller størrelsen på den nasjonale produksjonen forandrer seg stadig. Det er ikke en *konstant*, men en *variabel* størrelse, og når en ser bort fra forandringer i folketallet må det være slik, på grunn av at *akkumulasjonen av kapital og produktivkreftene* i arbeidet forandrer seg stadig. Det er ganske riktig at dersom det fant sted ei *økning i det allmenne lønnsnivået* i dag, da ville ikke denne økningen *av seg sjøl* forandre størrelsen på produksjonen *øyeblikkelig*, uansett hva slags virkninger den ville få på lang sikt. Den ville i første omgang utvikle seg videre ut fra de nåværende forholda. Men hvis nasjonalproduktet var *variabelt* og ikke *fast før lønnsøkninga*, vil det fortsette å være variabelt og ikke fast *etter lønnsøkninga*.

Men sett at størrelsen på den nasjonale produksjonen er *konstant* i stedet for *variabel*. Også da vil det vår venn Weston regner som en logisk slutning, like fullt være en ubegrunna påstand. Hvis jeg har et gitt antall, la oss si åtte, kan ikke de absolutte grensene for dette antallet hindre at delene det består av forandrer sine *relative* grenser. Hvis profitten var seks og lønna to, kunne lønna øke fra seks og profitten minke til to, og det totale beløpet like fullt være åtte. Derfor kan ikke den faste størrelsen på produksjonen på noen måte bevise at størrelsen på lønna er fast. Hvordan beviser så vår venn Weston at størrelsen er fast? Ved å påstå det.

Men sjøl om vi godtar denne påstanden, ville den slå begge veger, mens han driver den bare i den ene retninga. Hvis mengden av lønna er en konstant størrelse, kan den verken bli økt eller minska. Hvis arbeiderne derfor opptrer tåpelig når de tvinger gjennom ei midlertidig lønnsøkning, ville ikke kapitalistene opptre mindre tåpelig når de tvinger gjennom ei midlertidig lønnsenkning. Vår venn Weston nekter ikke for at arbeiderne *kan* tvinge gjennom ei lønnsøkning under visse omstendigheter. Men ettersom

• *akkumulasjon*, opphopping, oppsamling.

•• *produktivkrefter*. Stalin definerer produktivkrefter slik i »Den historiske og dialektiske materialismen». »Produksjonsredskapene som en produserer materielle goder med, menneskene som betjener produksjonsredskapene og virkeliggjør produksjonen av de materielle goder takket være en viss *produksjonserfaring og arbeidsdyktighet* – alle disse elementene utgjør tilsammen samfunnets produktivkrefter.»

mengden er fast av natur, må det komme en reaksjon. På den andre sida veit han også at kapitalistene *kan* tvinge gjennom ei lønnsenkning og faktisk prøver å tvinge det gjennom hele tida. I følge prinsippet om at lønna er konstant, burde det komme en reaksjon i dette tilfellet ikke mindre enn i det første. Arbeiderne ville derfor handle riktig når de reagerte mot dette forsøket på lønnsnedslag eller på gjennomføringa av lønnsnedslaget. De ville derfor handle riktig når de tvang gjennom ei *lønnsøkning*, fordi enhver reaksjon mot lønnsenkning er en aksjon for å øke lønningene. I følge medborger Westons eget prinsipp om at *lønna er konstant*, bør arbeiderne derfor under visse omstendigheter slutte seg sammen og kjempe for ei lønnsøkning.

Hvis han benekter denne konklusjonen, må han gi opp forutsetninga som den følger av. Han må ikke si at størrelsen på lønna er en *konstant mengde*, men at om den ikke kan og ikke må *stige*, så kan og må den *synke*, når det behager kapitalisten å senke den. Hvis det behager kapitalisten å fø deg på poteter i stedet for kjøtt og på havre i stedet for hvete, må du godta viljen hans som en lov i den politiske økonomien og underkaste deg den. Hvis lønnsnivået er høyere i ett land enn i et annet, for eksempel høyere i De forente stater enn i England, da må du forklare denne forskjellen i lønnsnivået med en forskjell mellom viljen til den amerikanske kapitalisten og den engelske kapitalisten. Dette er en metode som ganske visst i høy grad vil forenkle studiet ikke bare av økonomiske foreteelser, men av alle andre ting.

Men også da kan vi spørre *hvorfor* viljen til den amerikanske kapitalisten er en annen enn viljen til den engelske kapitalisten? Og for å svare på det spørsmålet må du trenge utover området for *viljen*. En prest kan fortelle meg at Gud vil en ting i Frankrike, en annen ting i England. Hvis jeg ber ham om å forklare meg denne vilje-dualismen*, kan han være frekk nok til å svare meg at det er Guds vilje å ha en vilje i Frankrike og en annen vilje i England. Men vår venn Weston er naturligvis den siste til å bygge et resonnement på en slik fullstendig fornektelse av all fornuft.

Kapitalistens *vilje* er sikkert og visst å ta så mye som mulig. Det vi må gjøre er ikke å snakke om *viljen* hans, men å undersøke *makta* hans, *grensene for denne makta* og *hva slags karakter disse grensene har*.

* *dualisme*: ei oppfatning som regner med to motsatte og uforenlige prinsipper innafor ett område.

II (PRODUKSJON, LØNN, PROFITT)

Det foredraget medborger Weston leste opp for oss, kunne ha vært pressa inn i et nøtteskall.

Hele argumentasjonen hans besto i dette: Hvis arbeiderklassen tvinger kapitalistklassen til å betale fem shilling i stedet for fire shilling i pengelønn, vil kapitalisten gi verdier tilbake i form av varer for fire shilling i stedet for verdien for fem shilling. Arbeiderklassen ville måtte betale fem shilling for det som de kjøpte for fire shilling før lønnsøkninga. Men hvorfor er dette tilfelle? Hvorfor gir kapitalisten bare fire shillings verdi tilbake for fem shilling? Fordi størrelsen på lønna er konstant. Men hvorfor er den konstant på et nivå som svarer til varer for en verdi av fire shilling? Hvorfor ikke tre, eller to, eller hvilken som helst annen sum? Hvis grensa for størrelsen på lønna er fastsatt av en økonomisk lov uavhengig av såvel kapitalistens som arbeiderens vilje, da ville det første medborger Weston måtte gjøre være å formulere denne loven og bevise den. Så burde han dessuten ha bevist at størrelsen på den lønna som virkelig blei betalt på ethvert gitt tidspunkt, alltid svarer nøyaktig til den nødvendige størrelsen på lønna og aldri avviker fra den. På den andre sida, hvis den gitte grensa for størrelsen på lønna grunner seg på kapitalistens *blotte vilje* eller på grensene for grådigheten hans, da er den ei vilkårlig grense. Det er ikke noe nødvendig i den. Den kan forandres *av* kapitalistens vilje, og kan derfor forandres *mot* hans vilje.

Medborger Weston illustrerte teorien sin ved å fortelle dere at når en bolle inneholder en viss mengde suppe som skal fortæres av et visst antall personer, da vil ikke ei økning av bredden på skeiene føre til økning av suppemengden. Han får tillate at jeg syns han forgaper seg i dette bildet. Det minner meg om liknelsen som Menenius Agrippa³ brukte. Da de romerske plebeierne[•] streika mot de romerske patrisierne[•], fortalte patrisieren Agrippa dem at den patrisiske magen fødte den plebeiske lemmene på samfunns-kroppen. Agrippa lot være å bevise at en nærer lemmene på en

• *patrisier og plebeier.* Patrisier kommer av det latinske *patres* som betyr fedre. Patrisierne var medlemmer av de opprinnelige slektene i det gamle Roma, den romerske overklassen, slaveeierne. Plebeier kommer av det latinske *plebs* som betyr mengde. Plebeierne var etterkommere av frie menn som var gått i tjeneste hos patrisierne, eller av en undertvunget befolkning eller av seinere innflyttere. Plebeierne blei undertrykt av patrisierne og det var harde klassekamper mellom dem. Men også plebeierne sto over den klassen som skapte rikdommen i samfunnet, slavene.

mann ved å fylle magen på en annen. Medborger Weston har på si side glømt at bollen arbeiderne spiser av er fylt med hele produktet av det nasjonale arbeidet, og at det som hindrer dem i å få mer av det verken er at bollen er trang eller at det er lite i den, men at skeiene deres er for små.

Hva slags kunstgrep er det som gjør kapitalisten i stand til å gi verdier for bare fire shilling tilbake for fem shilling? Ved å heve prisen på den varen han selger. Er det da slik at ei økning eller mer allment – ei forandring – i vareprisene, sjølve prisene på varene, er avhengig av kapitalistens blotte vilje? Eller er det tvert imot nødvendig med visse omstendigheter for å få satt denne viljen i kraft? Hvis ikke blir oppgangene og nedgangene, de ustanselige svingningene i markedsprisene en uløselig gåte.

Vi antar jo at det ikke har funnet sted noen som helst forandring verken i produktivkraftene i arbeidet, eller i størrelsen av den kapitalen og det arbeidet som blir anvendt eller i verdien av de pengene som produktenes verdi blir angitt i, men at det *bare har vært en forandring i lønnsnivået*. Hvordan kan denne *økninga av lønningene* da virke inn på *prisene på varene*? Bare ved å virke inn på det eksisterende forholdet mellom etterspørselen og tilbudet av disse varene.

Det er helt riktig at arbeiderklassen sett som helhet bruker inntekta si på *nødvendighetsartikler* og at den må gjøre det. Ei allmenn økning i lønnsnivået ville derfor skape ei økning i etterspørselen etter nødvendighetsartikler og dermed *ei økning i markedsprisene på dem*. De kapitalistene som produserer disse nødvendighetsartiklene ville få erstatning for de økte lønningene gjennom de stigende markedsprisene på varene sine. Men hva med de andre kapitalistene, som *ikke* produserer nødvendighetsartikler? Og dere må ikke innbille dere at de er ei lita gruppe. Tenk på at to tredeler av den nasjonale produksjonen blir forbrukt av en femdel av befolkninga – et medlem av Underhuset hevda nettopp at det bare er en sjudel av befolkninga. Da vil dere forstå hva for en enorm del av den nasjonale produksjonen som må bestå av luksusartikler eller blir bytta med luksusartikler, og hva for en enorm del av sjølve nødvendighetsartiklene som blir sløst bort til lakeier, hester, katter og så videre. Vi veit også av erfaring at denne sløsinga blir begrensa mye når prisene på nødvendighetsartikler stiger.

Ja, hva slags stilling ville de kapitalistene komme i som *ikke* produserer nødvendighetsartikler? De kunne ikke sjøl få erstatta

det *fallet i profittraten*⁴ som ville følge av den allmenne lønnsøkninga med *økte priser på varene sine*, for etterspørselen etter disse varene ville ikke økt. Inntektene deres ville blitt mindre, og av disse mindre inntektene ville de bli nødt til å betale mer for samme mengde av dyrere nødvendighetsartikler. Men det ville ikke vært alt. Siden inntektene deres hadde minka, ville de hatt mindre å bruke på luksusartikler. Derfor ville den gjensidige etterspørselen etter varene til hver av dem bli mindre. Som en følge av denne synkende etterspørselen ville prisene på varene deres synke. *Derfor ville profittraten falle* i disse industrigreinene, ikke bare i enkelt forhold til den allmenne stigninga i lønnsnivået, men i sammensatt forhold til den allmenne lønnsøkninga, økninga i prisene på nødvendighetsartikler og *fallet i prisene på luksusartikler*.

Hva ville virkninga bli av denne *forskjellen i profittratene* på kapitaler som var investert i ulike industrigreiner? Naturligvis den virkninga som uansett årsak gjelder hver gang *den gjennomsnittlige profittraten* blir forskjellig i ulike produksjonsgreiner. Kapital og arbeid ville bli overført fra de mindre lønnsomme til de mer lønnsomme bransjene, og denne overføringsprosessen ville fortsette helt til tilbudet i den ene delen av industrien hadde økt proporsjonalt med den økte etterspørselen og hadde sunket i de andre delene i samsvar med den senka etterspørselen. Når denne forandringa var fullført, ville den allmenne profittraten ha jamna seg ut igjen i de forskjellige bransjene. Siden hele forstyrrelsen opprinnelig bare skyldtes en forandring i forholdet mellom etterspørselen og tilbudet av forskjellige varer, ville virkninga ta slutt når årsaken tok slutt, og prisene ville vende tilbake til det tidligere nivået og komme i likevekt igjen. I stedet for å gjelde bare noen greiner av industrien ville *fallet i profittraten* som en følge av lønnsøkninga bli allment. I følge forutsetningene våre ville det ikke funnet sted noen forandring i produktivkraftene i arbeidet eller i den samla produksjonsmengden, men *den gitte produksjonsmengden ville ha forandra form*. En større del av produktene ville foreligge i form av nødvendighetsartikler, en mindre del i form av luksusartikler. Eller, og det er det samme, en mindre del ville bli bytta i utenlandske luksusartikler og bli forbrukt i den opprinnelige formen. Eller, og det er igjen det samme, en større del av det innenlandske produktet ville bli bytta i utenlandske nødvendighetsartikler i stedet for luksusartikler. Etter en midlertidig forstyrrelse av markedsprisene ville den allmenne økninga i lønns-

nivået derfor bare føre til et allment fall i profittraten, uten noen varig forandring i vareprisene.

Sett at noen sier at jeg har forutsatt i det foregående resonnementet at hele overskuddslønna blir brukt på nødvendighetsartikler. Da vil jeg svare at jeg har brukt den forutsetninga som er mest fordelaktig for synet til medborger Weston. Hvis overskuddslønna blei brukt på ting som ikke var med i forbruket til arbeiderne før, da ville den virkelige økninga i kjøpekrafta deres ikke trenge noe bevis. Men den skyldes bare en framgang i lønna, og derfor må denne økninga i kjøpekrafta svare nøyaktig til ei minskning i kjøpekrafta til kapitalistene. Den *samla etterspørselen* etter varer ville derfor ikke øke, men de delene denne etterspørselen er sammensatt av ville *forandre seg*. Den økende etterspørselen på den ene sida ville bli oppveid av en fallende etterspørsel på den andre sida. Siden den samla etterspørselen ville være konstant, så ville det ikke komme noen som helst forandring i markedsprisene på varene.

Vi kommer derfor til dette dilemmaet: Enten blir overskuddslønna brukt likt på alle forbruksvarer. Da må en utvida etterspørsel fra arbeidernes side bli oppveid av en innsnevra etterspørsel fra kapitalistklassens side. Eller så blir lønnsoverskuddet bare brukt på noen varer, som vil få ei midlertidig stigning i markedsprisene. Deretter vil den påfølgende stigninga i profittraten i enkelte bransjer og det påfølgende fallet i profittraten i andre bransjer av industrien føre til en forandring i fordelinga av kapital og arbeid. Og det vil fortsette til tilbudet er brakt opp til den økte etterspørselen i den ene delen av industrien og brakt ned til den minska etterspørselen i de andre delene av industrien. Under den ene forutsetninga vil det ikke bli noen forandring i vareprisene. Under den andre forutsetninga vil bytteverdien på varene synke ned til det tidligere nivået etter noen svingninger i markedsprisene. Under begge forutsetninger vil den allmenne økninga i lønnsnivået til sjuende og sist ikke føre til annet enn et allment fall i profittraten.

For å sette fantasien deres i sving ba medborger Weston dere om å tenke på de vanskene i allmenn lønnsøkning fra ni til atten shilling i det engelske jordbruket ville føre til. Tenk, utbrøt han, på den kolossale økninga i etterspørselen etter nødvendighetsartikler og den fryktelige stigninga i prisene på dem som ville bli følgen! Nå veit dere alle sammen at den amerikanske landarbeideren har ei gjennomsnittslønn som er mer enn det dobbelte av det den engel-

ske landarbeideren har, enda prisene på jordbruksprodukter er lavere i De forente stater enn i Storbritannia, enda de allmenne forholda mellom arbeid og kapital hersker på samme måte i USA som i England, og enda størrelsen på årsproduksjonen er mye mindre i USA enn i England. Hvorfor ringer vår venn med denne alarmklokka da? Ganske enkelt for å lure seg unna det spørsmålet som vi egentlig står overfor. Ei plutselig økning av lønningene fra ni shilling til atten shilling ville være ei plutselig økning på 100 prosent. Men vi diskuterer slett ikke spørsmålet om det allmønne lønnsnivået i England plutselig kan heves med 100 prosent. Vi har i det hele tatt ikke noe å gjøre med *størrelsen* på økningen, i hvert praktisk tilfelle må den avhenge av gitte omstendigheter og være tilpasset dem. Vi skal bare undersøke hvordan ei allmenn økning av lønnsnivået, om den så er begrensa til en prosent, vil virke.

Vi aviser altså vår venn Westons fantasifulle økning på 100 prosent. I stedet foreslår jeg at dere fester dere ved den virkelige lønnsøkninga som fant sted i Storbritannia fra 1849 til 1859.

Dere kjenner alle til titimersloven eller snarere tiogenhalvtimesloven⁵, som blei innført i 1848. Dette var en av de største økonomiske forandringene vi har vært vitne til. Det var ei plutselig og tvungen lønnsøkning, ikke i enkelte lokale fag, men i de ledende industrigreinene som gir England herredømme over verdensmarkedet. Det var ei lønnsøkning under forutsetninger som var enestående ugunstige. Dr. Ure, professor Senior og alle de andre offisielle økonomiske talerøra for middelklassen *beviste* at den ville bety døden for engelsk industri, og jeg må si de hadde mye sterkere argumenter enn vår venn Weston. De beviste at den ikke bare var ei enkel lønnsøkning, men ei lønnsøkning som sprang ut av ei forminskning av den anvendte arbeidsmengden og bygde på den. De forsikra at den tolvte timen en ville ta fra kapitalisten var akkurat den timen som skaffa ham hele profitten. De trua med senkning av akkumulasjonen, prisstigning, tap av markeder, innskrenkning av produksjonen, påfølgende tilbakevirkning på lønningene, total ruin. De erklærte faktisk at maksimumslovene til Maximilian Robespierre⁶ ville være barnemat sammenlikna med den, og i en viss forstand hadde de rett. Hva var så resultatet? Ei stigning i pengelønna til fabrikkarbeiderne, trass i forkortinga av arbeidsdagen, ei stor økning i tallet på sysselsatte fabrikkarbeidere, et vedvarende fall i prisene på produktene deres, ei eventyrlig ut-

vikling av produktivkraftene i arbeidet deres, en uhørt økende utvidelse av markedene for varene deres. På det møtet som Selskapet til vitenskapens fremme holdt i Manchester i 1861, hørte jeg sjøl hr. Newman tilstå at han, dr. Ure, Senior og alle de andre offisielle talsmennene for den økonomiske vitenskapen hadde tatt feil, mens folkets instinkt hadde hatt rett. Jeg nevner hr. W. Newman, ikke professor Francis Newman, fordi han har ei framstående stilling i den økonomiske vitenskapen, som bidragsyter og redaktør av hr. Thomas Tookes *Prisenes historie*, det framragende verket som sporer prisenes historie fra 1793 til 1856. Hvis vår venn Westons urokkelige ide om en fast størrelse på lønnene, en fast størrelse på produksjon, et fast nivå på produktivkraftene i arbeidet, en fast og vedvarende vilje hos kapitalistene og alle hans øvrige fastheter og endeligheter var riktige, ville det være de sørgelige varslene til professor Senior som var riktige, og Robert Owen ville tatt feil. Allerede i 1816 kunngjorde han at ei allmenn begrensning av arbeidsdagen var det første forberedende skrittet mot frigjøringa av arbeiderklassen, og han innførte den faktisk på egen hånd stikk i strid med de allminnelige fordømmene i bomulls-fabrikken sin i New Lanark.

I nøyaktig samme periode som innføringa av titimersloven og den lønnsøkninga som fulgte av den fant sted, fant det også sted ei *allmenn økning i landarbeiderlønningene* i Storbritannia, av grunner som det ikke er på sin plass å ramse opp her.

Sjøl om det ikke er nødvendig for mitt umiddelbare formål, skal jeg komme med noen innledende merknader for at jeg ikke skal føre dere på villstrå.

Hvis en mann får to shilling uka i lønn, og hvis lønna hans stiger til fire shilling, da ville *lønnsnivået* stige med 100 prosent. Dette ville se storarta ut hvis det blir omtalt som ei stigning i *lønnsnivået*, enda den virkelige lønnssummen, fire shilling i uka, fortsatt ville være ei ynkelig lita sultelønn. Dere må derfor ikke la dere rive med av proserter som høres høye når det gjelder lønnsnivået. Dere må alltid spørre: Hva var det *opprinnelige* beløpet?

Videre vil dere forstå at hvis ti arbeidere tjener to shilling hver i uka, fem arbeidere tjener fem shilling og fem arbeidere tjener elleve shilling i uka, da ville de tjue arbeiderne til sammen tjene 100 shilling, eller fem pund i uka. Hvis det så fant sted ei lønnsøkning på hele summen av ukelønnene deres med la oss si 20 prosent, ville det være ei økning fra fem pund til seks pund. Ser

vi på gjennomsnittet, kunne vi si at det allmenne lønnsnivået hadde steget med 20 prosent, sjøl om lønna til de ti arbeiderne i virkeligheten hadde ligget fast, lønna til den ene gruppa på fem arbeidere bare hadde steget fra 5 shilling til 6 shilling, og lønna til den andre gruppa på fem arbeidere fra 55 shilling til 70 shilling. Halvparten av arbeiderne ville i det hele tatt ikke fått bedra stillinga si, en fjerdedel ville ha fått bedra den i umerkelig grad, og bare en fjerdedel ville virkelig ha fått bedra den. Og enda ville de totale lønssummene til de tjue arbeiderne ha økt med 20 prosent når en regner med *gjennomsnittet*. Når det gjelder den samla kapitalen som sysselsetter dem og varene de produserer, ville det være akkurat det samme som om alle hadde fått rikelig del i den gjennomsnittlige lønnsøkninga. Når det gjelder landarbeiderne, blei de svært ulikt berørt av lønnsøkninga, ettersom standardlønna er svært forskjellig i de forskjellige grevskapene i England og Skottland.

Til slutt: I løpet av den perioden da lønnsøkninga fant sted, var det flere motstridende krefter i virksomhet, slikt som de nye skattene som den russiske krigen førte med seg, den omfattende rasinga av boligene til landarbeiderne, og så videre.

Når så mye er sagt som ei innledning, vil jeg gå videre med å slå fast at fra 1849 til 1859 fant det sted ei *økning på om lag 40 prosent* i det gjennomsnittlige lønnsnivået til landarbeiderne i Storbritannia. Jeg kunne gi dere rikelige detaljer for å bevise påstanden min, men for det aktuelle formålet trur jeg det strekker til med å vise dere til det samvittighetsfulle og kritiske foredraget som avdøde hr. John C. Morton holdt i London Society of Arts i 1860 om *»Kreftene som brukes i jordbruket»*. Hr. Morton legger fram tall bygd på regninger og andre autentiske dokumenter som han hadde samla fra omkring ett hundre gardbrukere busatt i tolv skotske og trettifem engelske grevskaper.

Etter vår venn Westons oppfatning og sett i sammenheng med den samtidige økninga i fabrikkarbeiderlønnene, skulle det ha kommet ei voldsom økning i prisene på jordbruksprodukter i perioden fra 1849 til 1859. Men hva er kjensgjerningene? Trass i krigen med Russland og de sammenhengende dårlige avlingene fra 1854 til 1856, falt prisen på hvete, Englands ledende jordbruksprodukt, fra omtrent 3 pund pr. fjerding* i åra 1838 til 1848, til omkring 2 pund 10 shilling pr. fjerding i åra 1849 til 1859. Dette er et fall i hvetepreisene på mer enn 16 prosent, samtidig med ei

* *fjerding*: på engelsk *quartern*, hulmål som svarer til 290 liter.

gjennomsnittøkning i landarbeiderlønnene på 40 prosent. Hvis vi sammenlikner slutten med begynnelsen i perioden, 1859 med 1849, var det en nedgang i denne samme perioden i antall personer med offentlig fattigstønad fra 934 419 til 860 470, det vil si en forskjell på 73 949. En svært liten nedgang, det skal jeg villig innrømme, og en nedgang som gikk tapt igjen i de følgende åra, men likevel en nedgang.

Nå kan en si at importen av utenlandsk korn blei mer en fordobla i perioden fra 1839 til 1849 sammenlikna med perioden fra 1838 til 1848, og hva så? Ut fra medborger Westons standpunkt skulle en venta at denne plutselige, enorme og stadig økende etterspørselen på de utenlandske markedene ville drevet prisene på jordbruksproduktene til en fryktelig høyde der, for virkninga av økt etterspørsel er den sammen enten det kommer utafra eller innafra. Hva var kjensgjerningene? Bortsett fra noen år med sviktende avlinger, var det ruinerende fallet i kornprisene et stående emne for store taler i Frankrike. Amerikanerne blei nødt til å brenne sin overskuddsproduksjon gang på gang. Og hvis vi skal tru hr. Urquart, fikk Russland i gang borgerkrigen i USA fordi jordbrukseksporten derfra blei ødelagt av yankee-konkurransen på de europeiske markedene.

Redusert til sin abstrakte form ville resonnementet til medborger Weston lyde slik: Enhver økning i etterspørsel opptrer alltid på grunnlag av en gitt produksjonsmengde. Den kan derfor *aldri øke tilgangen på de etterspurte varene, men kan bare øke pengeprisene på dem.* Nå viser den allminneligste betraktning at økt etterspørsel i noen tilfeller ikke vil føre til noen forandring i markedsprisene, og i andre tilfeller vil føre til en midlertidig stigning i markedsprisene, fulgt av økt tilbud, som blir fulgt av en reduksjon av prisene til det opprinnelige nivået, og i mange tilfeller *under* det opprinnelige nivået. Om økningen i etterspørselen skyldes et lønnsoverskudd eller hvilken som helst annen årsak, så endrer ikke det det minste på vilkåra for problemet. Fra standpunktet til medborger Weston var det like vanskelig å forklare det allmenne problemet som det problemet som oppsto under de spesielle forutsetningene med ei lønnsøkning. Resonnementet hans har derfor ikke noen å tilføre det emnet vi behandler i det hele tatt. Det var bare uttrykk for de vanskene han hadde med å gjøre greie for lovene som gjør at ei økning i etterspørselen fører til ei økning i tilbudet, i stedet for ei varig økning av markedsprisene.

III (LØNN OG PENGER)

På den andre dagen i debatten kledde vår venn Weston de gamle påstandene sine i nye former. Han sa: Som en følge av ei allmenn økning i pengelønna trengs det flere penger for å betale de samme lønningene. Siden pengemengden er en *fast* størrelse, hvordan kan en da betale økte pengelønner med denne faste pengemengden? Først oppsto det vansker av at det tilfalt arbeideren en fast varemengde trass i økning i pengelønna. Nå oppstår de av at pengelønna øker, trass i den faste varemengden. Hvis en forkaster det opprinnelige dogmet hans, vil de bekymringene som fulgte av det naturligvis forsvinne.

Men jeg skal likevel vise at dette pengespørsmålet ikke har noe å gjøre med det emnet vi står overfor i det hele tatt.

I landet deres er betalingsmekanismene blitt utvikla mye mer fullkomment enn i noe annet land i Europa. Takket være utbredelsen og konsentrasjonen av bankvesenet, trengs det mye mindre penger for å sirkulere den samme verdimengden og for å gjøre den samme eller en større mengde forretninger. Når det for eksempel gjelder lønningene, så betaler den engelske fabrikkarbeideren lønna si til butikkeieren hver uke. Butikkeieren sender den videre til banken, som gir den tilbake til fabrikkieren hver uke, han betaler den ut til arbeiderne sine, og så videre. Ved denne mekanismen kan årslønna til en arbeider, la oss si 52 pund, bli betalt med en eneste *sovereign* som går rundt i den samme sirkelen hver uke. Også i England er mekanismen mindre fullkommen enn i Skottland, og den er ikke like fullkommen overalt. Derfor finner vi for eksempel at det trengs mye mer penger i noen jordbruksdistrikter enn i de reine fabrikkdistriktene for å sette mye mindre verdimengder i omløp.

Hvis dere krysser kanalen, vil dere se at *pengelønnene* er mye lavere enn i England, men de settes i omløp ved hjelp av *en mye større mengde penger* i Tyskland, Italia, Sveits og Frankrike. Den

* *penger* har flere funksjoner. De kan fungere som verdimål, sirkulasjonsmiddel, middel til å samle formue, som betalingsmiddel og som verdenspenger. Her diskuteres i hovedsak pengenes funksjon som sirkulasjonsmiddel. Marx vurderer hvor stor pengemengde som trengs for å få formidla kjøp og salg av en varemengde som inneholder en viss verdi sum. Marx drøfter også bl.a. hvordan pengene under gitte forhold forandrer seg fra sirkulasjonsmiddel til formue og omvendt. Det engelske begrepet som er brukt her er *currency*.

* *sovereign*: engelsk gullmynt som var verdt ett pund.

samme sovereignen vil ikke bli fanga så fort opp av banken eller gitt så fort tilbake til industrikapitalisten, og i stedet for å trenge en sovereign for å sette 52 pund i omløp på et år, trengs det kanskje tre sovereigns for å sette ei årslønn på 25 pund i omløp. Ved å sammenlikne landa på kontinentet med England, vil dere derfor med en gang se at lave pengelønner kan kreve mye mer penger for å bli satt i omløp enn høye pengelønner, og at dette faktisk er et utelukkende teknisk spørsmål, som ikke har noe med vårt emne å gjøre.

I følge de beste beregningene jeg kjenner til, kan en anslå årsinntektene til arbeiderklassen i dette landet til 250 000 000 pund. Denne umåtelige summen blir satt i omløp med om lag 3 000 000 pund. Tenk dere at det finner sted ei lønnsøkning på 50 prosent. Da ville det trengs 4 500 000 pund i penger i stedet for 3 000 000 pund. En svært anseelig del av de daglige utgiftene til arbeiderne blir betalt med sølv og kopper, det vil si med bare skillemynt, som får verdien sin i forhold til i gull vilkårlig bestemt av lov. Det er også tilfelle med papirpenger som ikke kan løses inn i gull. Derfor vil ei økning i pengelønnene med 50 prosent i det mest ytterliggående tilfellet kreve et tilleggsomløp av la oss si en million sovereigns. En million, som nå hviler i form av barrer eller mynt i hvelvene i Bank of England eller private banker, ville bli satt i omløp. Men også de ubetydelige utgiftene ved økt utmynting eller økt slitasje på denne millionen kunne bli spart og ville virkelig bli spart, hvis behovet for flere penger skulle føre til noen form for vansker. Dere veit alle at pengene i dette landet er delt i to store grupper. Den ene typen består av pengesedler av forskjellig slag og blir brukt i forretninger mellom handelsfolk og i de større betalinger fra forbrukere til handelsfolk, mens den andre typen omløpspenger, metallmyntene, sirkulerer i detaljhandelen. Sjøl om de er forskjellige, så griper disse to typene omløpspenger inn i hverandre. Slik sirkulerer gullmynter også i svært stor utstrekning i større betalinger for allslags summer under 5 pund. Hvis det i morgen blei satt 4-pundsedler, 3-pundsedler eller 2-pundsedler i omløp, ville det gullet som fyller disse omløpskanalene bli drevet ut med det samme, og flyte inn i de kanalene der det ville være behov for dem på grunn av økningen i pengelønna. Dermed ville den tilleggsmillionen det var behov for fordi lønningene steig med 50 prosent, bli skaffa fram uten tillegg av en eneste sovereign. Den samme virkningen kunne en oppnå uten en eneste pengeseddel i

tillegg, ved en økt sirkulasjon av vekslers*, som tilfellet var i Lancashire i ganske lang tid.

Hvis ei allmenn stigning i lønnsnivået, for eksempel på 100 prosent, som medborger Weston forutsatte i jordbrukslønningene, ville føre til ei stor stigning i prisene på nødvendighetsartikler, og hvis det etter hans syn ville kreve et tilleggsbeløp av penger som ikke kunne skaffes til veie, da må et *allment fall i lønningene* skape den samme virkninga, i samme omfang, i motsatt retning. Javel! Dere veit alle at åra fra 1858 til 1860 var svært rike år for bomullsindustrien, og at særskilt året 1860 var uten sidestykke i handelens historie i så måte, mens det var stor blomstring i alle greiner av industrien samtidig. Lønna til bomullsarbeiderne og til alle andre arbeidere som var knytta til denne industrien, lå høyere i 1860 enn noen gang før. Den amerikanske krisa kom, og alle disse lønningene blei plutselig redusert til omtrent en fjerdedel av det de var før. Den motsatte vegen ville dette vært ei lønnsøkning på 300 prosent. Hvis lønningene stiger fra fem til tjue, sier vi at de stiger med 300 prosent. Hvis de faller fra tjue til fem, sier vi at de synker med 75 prosent. Men størrelsen på tillegget i det ene tilfellet og størrelsen på fradraget i det andre tilfellet ville være det samme, nemlig femten shilling. Dette var altså ei plutselig forandring i lønnsnivået som ingen tidligere hadde sett maken til. Samtidig omfatta den et antall arbeidere som var en halv gang større enn antallet landarbeidere, hvis vi regner alle arbeiderne som ikke bare var direkte sysselsatt i bomullsindustrien, men også indirekte avhengige av den. Sank hvetepriisen? Den *steig* fra et årsgjennomsnitt på 47 shilling og 8 pence pr. fjerding i løpet av de tre åra fra 1858 til 1860, til et årsgjennomsnitt på 55 shilling og 10 pence pr. kvarter i de tre åra fra 1861 til 1863. Når det gjelder pengene i omløp, blei det mynta ut 8 673 232 pund i 1861 mot 3 378 102 pund i 1860. Det vil si at det blei mynta ut 5 295 130 pund mer i 1861 enn i 1860. Det er sant at seddelomløpet var 1 319 000 pund lavere i 1861 enn i 1860. Trekk fra dette. Det er likevel fortsatt et overskudd i rede penger for året 1861 sammenlikna med velstandsåret 1860 på 3 976 130, eller om lag 4 000 000 pund. Men barrebeholdninga i Englands Bank hadde samtidig minka, ikke helt i det samme forholdet, men i et tilnærma forhold.

* *veksel*, en pengeanvisning i lovbestemt form. Vanligvis et dokument hvor en person (A) oppfordrer en annen person (B) til å betale en sum penger til en tredjeperson (C).

Sammenlikn året 1862 med 1842. Bortsett fra den enorme økninga i verdien og mengden av varer i omløp, var bare den kapitalen som blei betalt i regulære transaksjoner for aksjer, lån osv. til jernbanene i England og Wales i 1862 320 000 000 pund, en sum som ville virka eventyrlig i 1842. Likevel var de samla penge-midla i omløp i 1862 og i 1842 temmelig nær det samme, og allment vil dere finne en tendens til at pengemengden i omløp blir gradvis mindre, trass i en enormt økende verdi, ikke bare av varer, men av pengetransaksjoner allment. Fra standpunktet til vår venn Weston er dette en uløselig gåte.

Hvis han hadde gått noe djupere ned i disse sakene, ville han funnet ut at sjøl om vi ser bort fra lønningene og forutsetter at de er konstante, så varierer verdien og mengden av varer i omløp hver dag, og i det hele tatt mengden av de pengetransaksjonene som inngås. Han ville funnet ut at mengden av sedlene som blir sendt ut varierer hver dag, at summen av de betalingene som blir gjort uten bruk av penger, ved hjelp av vekslere, sjekker, bankkreditter, og gireringer forandrer seg hver dag. At i den grad det trengs virkelige metallpenger, forandrer forholdet mellom den mynten som er i omløp og den mynten og det barremetallet som ligger i reserve i bankhvelva seg hver dag. At den mengden barremetall som suges opp av det nasjonale omløpet og den mengden som blir sendt utenlands trukket inn i det internasjonale omløpet forandrer seg hver dag. Han ville funnet ut at dogmet om at pengene i omløp er konstant er en uhyrlig feil som ikke stemmer overens med den daglige bevegelsen. Han ville undersøkt de lovene som gjør at en pengemengde i omløp kan tilpasse seg til så stadig skiftende omstendigheter, i stedet for å gjøre vrangforestillingene sine om lovene for pengene i omløp til et argument mot ei lønnsøkning.

IV (TILBUD OG ETTERSPØRSEL)

Vår venn Weston godtar det latinske ordtaket om at »repetitio est mater studiorum», det vil si at gjentakelsen er studiets mor, og derfor gjentar han det opprinnelige dogmet sitt i den nye formen at den innskrenkinga i pengene som ville følge av ei lønnsøkning, ville føre til at kapitalen ville bli mindre, og så videre. Jeg har alt behandla pengegrillene hans, og derfor regner jeg det som nytteløst å gå inn på de innbilte følgene som han forestiller seg vil komme av

den innbilte ulykka med omløpspengene. Jeg skal gå videre med en gang og føre det ene og det samme dogmet som han gjentar i så mange skikkelser, tilbake til sin enkleste teoretiske form.

Det er nok med en merknad for å vise hvor ukritisk han har behandla emnet sitt. Han taler mot ei lønnsøkning eller mot høye lønninger som en følge av ei slik økning. Nå spør jeg ham: Hva er høye lønninger og hva er lave lønninger? Hvorfor er for eksempel fem shilling i uka ei lav lønning og tjue shilling i uka ei høy lønning? Hvis fem er lavt sammenlikna med tjue, så er tjue likevel enda lavere sammenlikna med to hundre. Hvis en mann skulle forelese om termometeret og begynte med store ord om høye og lave temperaturer, då ville han ikke lære noen ting til noen. Han må først fortelle hvordan en finner frysepunktet og kokepunktet, og at disse standardpunkta er fastsatt av naturlover, ikke av fantasien til dem som selger eller lager termometre. Og når det gjelder lønn og profitt, så har medborger Weston ikke bare latt være å slutte seg til slike standardpunkter ut fra de økonomiske lovene, men han har ikke engang følt at det var nødvendig å leite etter dem. Han har nøydt seg med å godta at uttrykka lav og høy i den folkelige dagligtalen har en bestemt mening, enda det er sjølinnlysende at en bare kan si at ei lønn er høy eller lav i forhold til en standard som en kan måle størrelsen etter.

Han vil ikke kunne si meg hvorfor det blir betalt et visst pengebeløp for en viss mengde arbeid. Hvis han svarte at »dette blir avgjort av lova om tilbud og etterspørsel», da ville jeg i første omgang spørre ham om hva det er for ei lov som regulerer tilbud og etterspørsel igjen. Og et slikt svar ville sette ham på plass med det samme. Forholda mellom tilbud og etterspørsel på arbeid forandrer seg hele tida, og samtidig forandrer markedsprisene på arbeid seg. Hvis etterspørselen blir større enn tilbudet, stiger lønningene. Hvis tilbudet blir større enn etterspørselen, synker lønningene, sjøl om det kan være nødvendig å *prøve* den virkelige stillinga for tilbud og etterspørsel for eksempel ved hjelp av en streik eller alle andre midler i slike tilfeller. Men om du godtar et tilbud og etterspørsel er den lova som bestemmer lønningene, da ville det være like barnslig som nytteløst å holde store taler mot ei lønnsøkning. For den høyeste loven du påberoper deg, sier jo

at det er like nødvendig og rettmessig med ei lønnsøkning med visse mellomrom som med ei lønnsenkning med visse mellomrom. Om du *ikke* godtar tilbud og etterspørsel som lova som regulerer lønningene, da spør jeg igjen hvorfor det blir betalt et visst pengebeløp for en viss mengde arbeid?

Men for å se sakene i et breiere perspektiv: Du ville ta helt feil om du innbilte deg at verdien av arbeid eller en hvilken som helst annen vare blir endelig bestemt av tilbud og etterspørsel. Tilbud og etterspørsel regulerer ikke noe annet enn de midlertidige *svingningene* i markedsprisene. Det forklarer hvorfor markedsprisen på en vare stiger over eller synker under *verdien*, men det forklarer ikke sjølve denne *verdien*. Anta at tilbud og etterspørsel er i likevekt, eller som økonomene sier, at de dekker hverandre. Ja, i samme øyeblikk disse motsatte kreftene kommer i likevekt, lammer de hverandre, og slutter å virke i den ene eller den andre retningen. I det øyeblikket tilbud og etterspørsel kommer i likevekt og dermed slutter å virke, da faller *markedsprisen* på en vare sammen med den *virkelige verdien*, med standardprisen som markedsprisene svinger omkring. Når vi studerer naturen til denne *verdien*, har vi altså ikke noe å gjøre med de midlertidige virkningene tilbud og etterspørsel har på markedsprisene i det hele tatt. Det samme gjelder for lønna og for prisene på alle andre varer.

V (LØNN OG PRISER)

Når vi fører dem tilbake til det enkleste teoretiske uttrykket, da løser alle argumentene vår venn legger fram seg opp i dette egne dogmet: »*Vareprisene blir bestemt eller regulert av lønningene.*»

Jeg kunne hente vitnemål mot denne forelda og oppblåste feilslutninga fra praktiske observasjoner. Jeg kunne fortelle at de engelske fabrikkarbeiderne, gruvearbeiderne, verftsarbeiderne osv. underbyr alle andre nasjoner med de lave prisene på varene sine, og likevel får de relativt høy pris for arbeidet sitt. Mens for eksempel den engelske landarbeideren blir underbudt av nesten en hver annen nasjon på grunn av at produktet hans er så dyrt, og likevel får han en relativt lav pris for arbeidet sitt. Ved å sammenlikne den ene varen med

den andre i samme land og varene fra forskjellige land, kunne jeg vise at i gjennomsnitt framstiller høyt betalt arbeid varer med lav pris og lavt betalt arbeid varer med høy pris, bortsett fra enkelte unntak som er mer tilsynelatende enn virkelige. Dette ville sjølsagt ikke bevise at den høye prisen på arbeidet i det ene tilfellet og den lave prisen i det andre tilfellet hver for seg er årsakene til disse stikk motsatte virkningene. Men i alle fall ville det bevise at vareprisene ikke er beherska av prisene på arbeidet. Imidlertid er det helt overflødig for oss å bruke denne empiriske metoden.

Kanskje kunne en benekte at medborger Weston har satt fram dogmet: »*Vareprisene blir bestemt eller regulert av lønningene.*» Han har faktisk aldri formulert det. Tvert imot sa han profitt og grunnrente også er bestanddeler av vareprisene, for det er vareprisene som må betale ikke bare lønna til arbeideren, men også profitten til kapitalisten og grunnrenta til grunneieren. Men hvordan er det prisene blir skapt, slik han forestiller seg det? Først av lønna. Så blir det føyd til en tilleggsprosent til prisen på vegne av kapitalisten, og enda en tilleggsprosent på vegne av grunneieren. Anta at lønna til det arbeidet som blir anvendt til å framstille en vare er ti. Hvis profitttraten⁷ var 100 prosent, ville kapitalisten legge ti på den lønna han hadde lagt ut på forhånd og hvis grunnrenteraten også var 100 prosent på lønna, ville det bli lagt til enda ti, og hele prisen på varen ville komme opp i tretti. Men å bestemme prisene på denne måten, det ville ganske enkelt være å bestemme dem ut fra lønningene. Hvis lønna i det nevnte tilfellet steig til tjue, ville vareprisen stige til seksti, og så videre. I tråd med dette har alle de avlegse forfatterne i politisk økonomi som har lagt fram dogmet om at lønningene regulerer prisene, prøvd å bevise det ved å behandle profitt og grunnrente som *reine tilleggsprosenter på lønna*. Sjølsagt var ingen av dem i stand til å føre grensene for disse prosentene tilbake til noen økonomisk lov. Tvert imot ser det ut til at de trur at profitten blir avgjort av tradisjon, vane, kapitalistens vilje eller etter en annen like vilkårlig og uforklarlig metode. Hvis de hevder at de blir avgjort av konkurransen mellom kapitalistene, har de ikke sagt noen ting. Den konkurransen vil ganske visst jamne ut de forskjellige profitttratene i forskjellige bransjer eller føre dem ned til et gjennomsnittsnivå,

men den kan aldri avgjøre sjølve nivået eller den allmene profittraten.

Hva mener vi med å si at vareprisene blir bestemt av lønningene? Lønna er bare et navn for prisen på arbeidet, derfor mener vi at vareprisene blir regulert av prisen på arbeidet. Siden *»pris»* er bytteverdi — og når jeg snakker om verdi snakker jeg alltid om bytteverdi — er bytteverdi *uttrykt i penger* blir påstanden det samme som dette, at *»verdien av varene blir bestemt av verdien av arbeidet»* eller at *»verdien av arbeidet er det almenne målet for verdi»*.

Men hvordan skal en så bestemme sjølve *»verdien av arbeidet»*? Her blir vi stående fast. Vi blir sjølsagt stående fast hvis vi prøver å tenke logisk. Men de som fører fram denne læra gjør kort prosess med logiske skrupler. Ta for eksempel vår venn Weston. Først fortalte han oss at lønna regulerer vareprisene og at prisene derfor må stige når lønna stiger. Så snudde han rundt for å vise oss at ei lønnsøkning ikke ville være til noen hjelp fordi vareprisene hadde steget og fordi lønna uten tvil blir målt med prisene på de varene den blir brukt på. Dermed starter vi med å si at verdien av arbeidet bestemmer verdien av varene, og vi ender opp med å si at verdien av varene bestemmer verdien av arbeidet. Dermed beveger vi oss att og fram i en svær vond sirkel og kommer ikke fram til noen konklusjon i det hele tatt.

I det hele tatt er det opplagt at vi bare flytter om på vanskene hvis vi gjør verdien av *en* vare, la oss si arbeid, korn eller hvilken som helst annen vare til allmenn målestokk og regulator av verdien. For vi bestemmer *en* verdi med en annen som igjen trenger å bli bestemt.

Den mest abstrakte formen å uttrykke dogmet om at *»lønningene bestemmer vareprisene»* på, det er at *»verdi blir bestemt av verdi»*. I virkeligheten betyr denne tautologien at vi ikke vet noen ting om verdi i det hele tatt. Hvis vi godtar denne forutsetninga, da blir all resonnering om de allmenne lovene i den politiske økonomien det reine skvalder. Derfor ligger den store fortjenesten i Ricardos⁸ verk om *»Prinsippene i den politiske økonomien»* fra 1817 i at han gjorde helt ende på den gamle, populære og utslitte villfaringa om at *»løn-*

* *tautologi*: er uttrykk som sier det samme oppigjen to ganger med forskjellige ord.

ingene bestemmer prisene», Adam Smith⁹ og de franske for-
gjengerne hans vraka også denne villfaringa i de virkelig viten-
skapelige delene av forskninga si, men de gjentok den i mer
populære og vulgariserte kapitlene.

VI (VERDI OG ARBEID)

Medborgere, jeg har nå kommet til et punkt da jeg må gå i
gang med ei virkelig utgreiing av spørsmålet. Jeg kan ikke love
å gjøre det på en tilfredsstillende måte, for da måtte jeg gå
gjennom alt som har med politisk økonomi å gjøre. Som
franskmennene ville si, kan jeg bare «effleurer la question»^{*},
røre ved hovedpunktene.

Det første spørsmålet vi må stille er dette: Hva er *verdien*
av en vare? Hvordan blir den bestemt?

Ved første øyekast ser det ut som verdien av en vare er
noe fullstendig *relativt*, og at det ikke kan avgjøres uten at en
ser en vare i sammenhengen den står i til alle andre varer. Ja,
når vi snakker om verdien, bytteverdien av en vare, da mener
vi egentlig de mengdeforholda som den blir bytta i med alle
andre varer i. Men da står vi overfor dette spørsmålet: Hvor-
dan blir de forholda som varene blir bytta med hverandre i
regulert?

Vi veit av erfaring at disse forholda varierer i det uende-
lige. Hvis vi tar en enkelt vare, for eksempel hvete, da vil vi
finne at en quarter hvete blir bytta med forskjellige varer i
nesten talløse variasjoner av forhold. Men *verdien er alltid*
den samme enten den blir uttrykt i silke, gull eller enhver
annen vare, derfor må den være noe annet enn og noe som er
uavhengig av disse *forskjellige bytteforholda* til forskjellige
varer. Det må være råd å uttrykke disse forskjellige likhetene
med forskjellige varer i en helt annen form.

Hvis jeg sier at en quarter med hvete kan byttes med jern i
et visst forhold, eller at verdien av en fjerding korn er uttrykt
i en viss mengde jern, da sier jeg dessuten at verdien av hvete
og dens ekvivalent^{**} i jern er lik *en tredje ting*, som verken er
hvete eller jern. For jeg forutsetter at de uttrykker samme
størrelse i to forskjellige skikkelser. Uavhengig av den andre

* *effleurer la question*: streife, røre lett ved spørsmålet.

** *ekvivalent*: to ting som har samme verdi er ekvivalenter.

må hver av dem, hveten eller jernet, kunne føres tilbake til denne tredje tingen som er et felles mål for begge.

For å gjøre dette poenget klarere skal jeg bruke et veldig enkelt geometrisk bilde. Hvordan går vi fram når vi skal sammenlikne flateinnholdet til trekanter av alle mulige former og størrelser eller sammenlikne trekanter med firkanter eller alle andre rettlinjige figurer? Vi fører flateinnholdet til hvilken som helst trekant til et uttrykk som er helt forskjellig fra den formen vi ser den i. Ut fra trekantens natur har vi funnet ut at flateinnholdet er lik halvparten av produktet av grunnlinja med høyden. Dermed kan vi sammenlikne de forskjellige verdiene av alle slags trekanter og av alle rettlinjige figurer i det hele tatt, fordi en kan føre alle sammen tilbake til et visst antall trekanter.

Den samme framgangsmåten må gjelde for verdien av varene. Vi må kunne føre dem alle sammen tilbake til et uttrykk som er felles for alle, og som bare skiller dem fra hverandre etter de forholda som de inneholder den samme målestokken i.

Bytteverdiene av varene er bare *samfunnsmessige funksjoner* av disse tinga og ikke har noen ting å gjøre med de *naturlige* egenskapene ved dem i det hele tatt. Derfor må vi først spørre: Hva er den felles *samfunnsmessige substansen** i alle varer? Det er *arbeid*. For å framstille en vare må en legge ned en viss mengde arbeid i den eller arbeide det inn i den. Og jeg sier ikke bare *arbeid*, men *sammfunnsmessig arbeid*. Et menneske som framstiller en gjenstand direkte for sitt eget bruk, for å anvende den sjøl, han skaper et *produkt*, men ikke noen *vare*. Som sjølforsørgende produsent har han ikke noe med samfunnet å gjøre. Men for å produsere en *vare* må mennesket ikke bare framstille en gjenstand som tilfredsstiller et *samfunnsmessig* behov, men arbeidet hans må sjøl være en vesentlig del av hele den arbeidsmengden som samfunnet legger ut. Det må være underlagt *arbeidsdeling*a i samfunnet. Det er ingenting uten de andre delene av arbeidet og er på sin side nødvendig for å samle den *til et hele*.

Hvis vi ser *varene som verdier*, ser vi dem bare fra den ene sida som *utført, bundet* eller om dere vil *krystallisert sam-*

* *substans* : filosofisk betegnelse på grunnbestanddel, grunnemne.

funnsmessig arbeid. I denne forstand kan de bare være *forskjellig* fra hverandre ved å stå for større eller mindre mengder arbeid, som for eksempel at det blir arbeidd inn en større mengde arbeid i et silketørkle enn i en murstein. Men hvordan måler en *mengde av arbeid*? Med den *tida arbeidet varer*, ved å måle arbeidet i timer, dager osv. For å bruke denne målestokken fører en sjølsagt alt slags arbeid tilbake til gjennomsnittelig eller enkelt arbeid som enhet.

Dermed kommer vi fram til denne konklusjonen: En vare har en *verdi* fordi den er *krystallisering av samfunnsmessig arbeid*. *Størrelsen* på verdien eller den *relative verdien* avhenger av hvor stor eller liten mengde den inneholder av denne samfunnsmessige substansen, det vil si av den relative arbeidsmassen som trengs for å framstille den. Den *relative verdien av varene* blir derfor bestemt av den *mengden eller summen av arbeid som er arbeidd inn, virkeliggjort eller bundet i hver i ser av dem*. De *tilsvarende varemengdene* som kan bli framstilt på *samme arbeidstid er like mye verdt*. Eller verdien av en vare forholder seg til verdien av en annen vare som den arbeidsmengden som er bundet i den ene folholder seg til den arbeidsmengden som er bundet i den andre.

Jeg har en mistanke om at mange av dere vil spørre: Er det virkelig så veldig stor eller er det i det hele tatt noen forskjell mellom å bestemme verdien av varene ut fra *lønna* og å bestemme dem ut fra de *relative arbeidsmengdene* som er nødvendig for å framstille dem? Men dere må være klar over at *vederlaget* for arbeidet og *mengden* av arbeid er to helt forskjellige ting. Anta for eksempel at det er bundet *like arbeidsmengder* i en fjerding hvete og en unse^{*} gull. Jeg tyr til dette eksemplet fordi Benjamin Franklin¹⁰ brukte det i sin første artikkel som blei offentliggjort i 1729, med tittelen »*En kortfatta undersøkelse av papirpengene, og nødvendigheten*», der han som en av de første oppdaga hva som virkelig er pengenes natur. Javel. Vi antar altså at en fjerding hvete og en unse gull er *like mye verdt* eller *ekvivalenter*, fordi de er *krystalliseringer av like mengder gjennomsnittsarbeid*, av så og så mange dagers eller så og så mange ukers arbeid som er bundet i hver av dem. Når vi bestemmer de relative verdiene av gull og korn på denne måten, sier vi da noe om lønna til

* *unse*: på engelsk *ounce*, vekt mål som svarer til 1/12 pund eller ca. 30 gram.

landarbeideren og gruvearbeideren? Ingen ting. Vi lar det være helt *ubestemt hvordan* dags- eller ukearbeidet deres blei betalt, ja, om det blei brukt lønnsarbeid i det hele tatt. Hvis det blei brukt, kan lønningene ha vært svært ulike. Arbeideren som virkeliggjorde arbeidet sitt i en fjerding hvete får kanskje bare to skjepper* og gruvearbeideren får kanskje halve unsen gull. Eller om vi antar at de får lik lønn, kan lønningene avvike i alle mulige forhold fra verdien av de varene han framstiller. De kan være halvparten, en fjerdedel, en femtedel eller hvilken som helst annen brøkdel av en fjerding hvete eller en unse gull. *Lønningene* de får kan sjølsagt ikke *overstige*, ikke være *mer* enn verdien av varene de framstiller, men de kan være mindre i alle mulige forhold. Lønningene vil være begrensa av *verdien* av produktene, men *verdien av produktene de framstiller* vil ikke være begrensa av lønna. Og framfor alt vil verdien av for eksempel korn og gull være avgjort uten det minste omsyn til verdien av det arbeidet som er blitt brukt, dvs. til *lønna*. Å bestemme verdien av varene ut fra de *forholdsvise arbeidsmengdene som er bundet i dem*, er derfor noe helt annet enn den tautologiske metoden som går ut på å bestemme verdien av varene ut fra verdien av arbeidet, eller ut fra *lønna*.

Når vi regner ut bytteverdien av en vare, må vi legge den arbeidsmengden som var arbeidd inn i råmateriala i varen på *forhånd* til den arbeidsmengden som blei brukt *sist*, og også ta med det arbeidet som er brukt på utstyret, verktøyet, maskineriet og bygningene som blir nytta ved dette arbeidet. Verdien av en viss mengde bomullsgarn er for eksempel krystalliseringa av den arbeidsmengden som er brukt før på sjølve bomullen, den arbeidsmengden som er legemliggjort i kullet, olja og andre hjelpemidler som er brukt, den arbeidsmengden som er bundet i dampmaskinen, spindlene, fabrikkbygningen osv. De egentlige produksjonsredskapene, som verktøy, maskiner, bygninger, gjør tjenesten igjen og igjen i en lengre eller kortere periode i en gjentatt produksjonsprosess. Hvis de blei brukt opp med en gang, sånn som råvarene, ville hele verdien av dem bli overført med det samme til de varene de hjelper til med å produsere. Men en

* *skjepper*: på engelsk *bushel*, kornmål som svarer til 1/8 fjerding (quarter).
I engelsk mål ca. 35 liter.

spindel for eksempel blir bare brukt opp gradvis, og derfor gjør vi en gjennomsnittskalkyle som bygger på den gjennomsnittstida den varer og den gjennomsnittsslitasjen den blir utsatt for i et visst tidsrom, la oss si en dag. På denne måten regner vi ut hvor mye av verdien på spindelen som blir overført til det garnet som blir spunnet hver dag. Og vi regner ut hvor mye det er av den samla arbeidsmengden som er legemliggjort fra den arbeidsmengden som før er blitt legemliggjort i spindelen. For det formålet vi har nå er det ikke nødvendig å dvele lenger ved dette punktet.

Det kan se ut som om verdien av en vare blir bestemt av *den arbeidsmengden som blir brukt til å produsere den*. Jo senere en mann er eller jo mer klossete han er, jo mer verdifull blir varen hans, for jo mer tid trenger han for å gjøre ferdig varen. Men dette ville være et sørgelig mistak. Dere husker at jeg brukte ordet, »samfunnsmessig arbeid», og det ligger mange poenger i karakteristikken »samfunnsmessig». Når vi sier at verdien av en vare er bestemt av *den arbeidsmengden som er nedlagt eller krystallisert i den*, da mener vi *den arbeidsmengden som er nødvendig* for å produsere den i en gitt tilstand i samfunnet, under visse samfunnsmessige gjennomsnittlige produksjonsvilkår, med en gitt samfunnsmessig gjennomsnittsentensitet og gjennomsnittsdyktighet i det arbeidet som blir brukt. Da dampvevstolen begynte å konkurrere med håndvevstolen i England, trengte en bare halvparten av den arbeidstida som var nødvendig før for å gjøre en gitt mengde garn om til en yard bomullstøy eller klede. Den arme handstolveveren arbeidde nå sytten eller atten timer hver dag i stedet for de ni eller ti timene han hadde arbeidd før. Likevel representerte produktet av de tjue arbeidstimene hans nå bare ti samfunnsmessige arbeidstimer, eller ti arbeidstimer som var samfunnsmessig nødvendige for å gjøre en viss mengde garn om til tekstilstoffer. Produktet av de tjue timene hans var derfor ikke mer verdt enn det han produserte før på ni timer.

Hvis det er mengden samfunnsmessig nødvendig arbeid som er legemliggjort i varene som regulerer bytteverdien av dem, ja, da må enhver økning i den arbeidsmengden som

* yard, engelsk lengdemål, 3 engelske fot, 0,9144 meter

trengs for å framstille en vare også øke verdien av den, akkurat som enhver minskning må senke den.

Hvis den ene og den andre arbeidsmengden som er nødvendig for å framstille den ene og den andre varen var konstant, da ville også verdien av hver og en av dem være konstant. Men det er ikke tilfelle. Den arbeidsmengden som trengs for å framstille en vare, den forandrer seg hele tida etterhvert som produktivkreftene i det arbeidet som blir brukt forandrer seg. Jo større produktivkreftene i arbeidet er, jo mer produkter blir det ferdig på en gitt arbeidstid. — Og jo mindre produktivkreftene i arbeidet er, jo mindre produkter blir det ferdig på samme tida. Hvis det for eksempel skulle bli nødvendig å dyrke opp land som var mindre fruktbart fordi befolkninga økte, da ville det bare være mulig å oppnå samme mengde produkter om en brukte en større mengde arbeid. Følgelig ville verdien av jordbruksproduktene stige. På den andre sida: Hvis en tar i bruk moderne produksjonsmidler og en spinner forvandler tusen ganger den bomullsmengden til garn som han kunne ha spunnet på samme tid med rokken, da er det klart at hvert pund bomull vil ta opp i seg mange tusen ganger mindre spinnearbeid enn før. Følgelig vil den verdien som spinninga legger til hvert eneste pund bomull bli tusen ganger mindre enn før. Verdien av garn vil synke tilsvarende.

Bortsett fra forskjeller i naturlig energi og tilegnet arbeidsdyktighet hos forskjellige folk, må produktivkreftene i arbeidet i hovedsak avhenge:

For det første: av de naturlige arbeidsbetingelsene, sånn som fruktbarheten av jorda, gruver og så videre,

for det andre: av den stadige forbedringa av de *samfunnsmessige arbeidskreftene*, slike som de som er resultatet av storproduksjon, konsentrasjon av kapital og samordning av arbeid, arbeidsdeling, maskiner, forbedre metoder, bruk av kjemiske og andre naturkrefter, forkorting av tid og rom ved hjelp av samferdsel- og transportmidler og alle andre oppfinnelser som vitenskapen bruker til å presse naturkreftene inn i tjeneste for arbeidet og som utvikler samfunns karakteren eller samvirkekarakteren av arbeidet. Jo større produktivkreftene i arbeidet er, jo mindre arbeid blir det brukt på en viss produktmengde, og derfor blir verdien av dette produktet

mindre. Jo mindre produktivkraftene i arbeidet er, jo mer arbeid blir det nedlagt på den samme produktmengden, og desto større er derfor verdien av den. Som en allmenn lov kan vi derfor slå fast at:

Verdien av varene står direkte i forhold til den arbeidstida som brukes på å framstille dem, og står i omvendt forhold til produktivkraftene i det arbeidet som blir brukt.

Siden jeg hittil bare har snakka om *verdi*, skal jeg føye til noen ord om *pris*, som er en særegen form verdien antar.

Prisen er i seg sjøl ikke noe annet enn *pengeuttrykket for verdien*. Verdien av alle varer i dette landet blir for eksempel uttrykt i gullpriser, mens de i hovedsak blir i sølvpriser på kontinentet. Akkurat som verdien av alle andre varer, blir verdien av gull eller sølv regulert av den arbeidsmengden som er nødvendig for å få tak i dem. Dere bytter en viss mengde av de nasjonale produktene deres, der en viss mengde av det nasjonale arbeidet deres er krystallisert, med produktene til de gull- og sølvproduserende landa, der en viss mengde av arbeidet *deres* er krystallisert. Det er på denne måten, faktisk ved byttehandel, at en lærer å bruke gull og sølv til å uttrykke verdien av alle varer, det vil si de arbeidsmengdene om er nedlagt i hver og en av dem. Når dere ser litt nøyere på *pengeuttrykket for verdien*, eller det som egentlig blir det samme, forvandlinga av verdien til pris, da vil dere se at det er en prosess der en gir alle *verdiene* av varene en *sjølstendig* og *ensarta form*, eller som en bruker til å uttrykke dem som mengder av likt samfunnsmessig arbeid. I den grad den bare er pengeuttrykket for verdien, har Adam Smith kalt prisen for *natural price* (naturlig pris, *red.*) og de franske fysiokratene¹¹ har kalt den for «*prix necessaire*» (nødvendig pris, *red.*).

Hva er så forholdet mellom *verdien* og *markedsprisene*, for *natural price* (naturlig pris, *red.*) og de franske fysiokrat-sammen at *markedsprisen* er den *samme* for alle varer av samme slag, sjøl om produksjonsvilkåra kan variere for de enkelte produsentene. Markedsprisen er bare uttrykk for den *gjennomsnittlige mengden samfunnsmessige arbeid* som er nødvendig under gjennomsnittlige produksjonsvilkår for å forsyne markedet med en viss mengde av en bestemt artikkel. Den er regna ut for hele mengden av en vare av et bestemt slag.

Så langt faller *markedsprisen* på en vare sammen med *verdien* den har. På den andre sida svinger markedsprisene — den ene gangen over, den andre gangen under verdien eller den naturlige prisen. Og disse svingningene er avhengige i svingningene i tilbud og etterspørsel. Markedsprisene avviker fra verdiene hele tida, men som Adam Smith sier:

»Den naturlige prisen . . . er den sentrale prisen, som prisen på alle varer blir trukket inn mot hele tida. Forskjellige tilfældigheter kan av og til holde dem en god del over den, og noen ganger tilmed tvinge dem noe under den. Men samme hva for hindringer det er som holder dem fra å seg til ro i dette sentret for hvile og varighet, så blir de hele tida dratt inn mot det.»

Jeg kan ikke gå grundig gjennom denne saka. Det får være nok å si at *hvis* tilbud og etterspørsel veier hverandre opp, vil markedsprisene på varene svare til de naturlige prisene på dem, det vil si verdiene av dem slik de blir bestemt av den arbeidsmengden som trengs til å framstille hver og en av dem. Men tilbud og etterspørsel *må* alltid gå i retning av å oppveie hverandre, sjøl om de bare gjør det ved å jamne ut en svingning med en annen, en stigning med en senkning og omvendt. Hvis dere analyserer bevegelsene i markedsprisene i lengre tidsrom, slik som hr. Tooke for eksempel har gjort det i sin »Prisenes historie», i stedet for å bare se på de daglige svingningene, da vil dere se at svingningene i markedsprisene, avvika fra verdiene, oppgangene og nedgangene, lammer og jamner ut hverandre. Bortsett fra virkninga av monopoler og andre modifikasjoner som jeg må la ligge nå, blir derfor alle slags varer i gjennomsnitt solgt til *verdiene* eller de naturlige på hver enkelt av dem. De gjennomsnittlige periodene som svingningene oppveier hverandre i, er forskjellige for forskjellige slags varer, for det er lettere å tilpasse tilbud til etterspørsel når det gjelder noen varer enn andre.

Hvis det i grove trekk og over noe lengre perioder er slik at alle slags varer blir solgt til hver sine verdier, da er det sludder å tenke seg at profitten, ikke i det enkelte tilfelle, men den faste og vanlige profitten i de forskjellige bransjene, skyldes at en legger *overpris* på varene eller at varene blir solgt til en pris som ligger over *verdien* deres. Det meningsløse i denne forestillinga blir åpenbart når en generaliserer den. Det en

person stadig ville vinne som selger, ville han like stadig tape som kjøper. Det ville ikke hjelpe om en sa at det fins folk som er kjøpere uten å være selgere, eller forbrukere uten å være produsenter. Det som disse menneskene betaler til produsentene, må de først få av dem for ingenting. Hvis en person først tar pengene dine og etterpå gir dem tilbake til deg når han kjøper varene dine, vil du aldri berike deg sjøl ved å selge varene dine for dyrt til den samme mannen. Den slags forretninger kunne gjøre et tap mindre, men det ville aldri være noen hjelp til å skape noen profitt.

For å forklare den *profittens allmenne natur* må en derfor ta utgangspunkt i grunnsetninga som sier at i gjennomsnitt blir varene *solgt til sin virkelige verdi*, og at *profittene blir oppnådd ved å selge dem til sin verdi*, det vil si i forhold til den profitten ut fra disse forutsetningene, kan dere ikke forklare den i det hele tatt. Dette ser ut som et paradoks* og ser ut til å stri med det en iakttar til daglig. Det er også et paradoks at jorda går rundt sola og at vann består av to svært brennbare gasser. Vitenskapelig sannhet er alltid paradoksal hvis en måler den med daglig erfaring, for den griper bare det bedragerske skinnen ved tingene.

VII ARBEIDSKRAFT

Vi har nå analysert *verdiens natur*, *verdien av en hvilken som helst vare*, så langt den lot seg gjøre på en så flyktig måte. Nå må vi rette oppmerksomheten vår mot den særegne *verdien av arbeid*. Og her må jeg igjen forbløffe dere med et paradoks. Dere kjenner alle dere sikre på at det dere selger hver dag er arbeidet deres, at arbeidet derfor har en pris, og at helt sikkert må finnes noe sånt som *verdi av arbeid*, siden prisen på en vare bare er pengeuttrykket av verdien. Men det fins ikke noe sånt som *verdi av arbeid* i den vanlige betydninga av ordet. Vi har sett at den mengden nødvendig arbeid som er krystallisert i en vare utgjør verdien av den. Hvordan kan vi bestemme verdien av for eksempel en ti timers arbeidsdag ved å bruke dette verdibegrepet? Hvor mye arbeid inne-

* *Paradoks* et opprinnelig gresk ord som betyr «uvanlig oppfatning, påstand». Brukes om påstander som ser ut til å stri mot vanlig sunn sans, men som er riktige.

holder den dagen? Ti timers arbeid. Å si at verdien av en ti timers arbeidsdag er lik ti timers arbeid, eller den arbeidsmengden som den inneholder, det ville være et tautologisk og dessuten et meningsløst utsagn. Men når vi engang har funnet den virkelige, men skjulte betydninga av uttrykket *»verdien av arbeid»*, da blir vi naturligvis i stand til å tolke denne fornuftsstridige og tilsynelatende umulige anvendelsen av verdi. Det blir akkurat som når vi først har blitt sikre på hvordan himmellegemene virkelig beveger seg. Da blir vi også i stand til å forklare de bevegelsene vi ser og forestiller oss.

Det arbeideren selger er ikke direkte *arbeidet* sitt, men *arbeidskrafta* si. Det er den han stiller midlertidig til rådighet for kapitalisten. Det er tilfelle i den grad at det i hvert fall fins lover på kontinentet som fastsetter den *maksimumstida* en person har tillatelse til å selge arbeidskrafta si i. Jeg veit ikke om det fins engelske lover som gjør det samme. Hvis det blei tillatt for ei hvilken som helst ubegrensa tid, ville slave-riet bli gjeninnført med det samme. Hvis et slikt salg for eksempel omfatta livstida hans, ville det gjøre ham til livsvarig slave under arbeidsgiveren med det samme. Alt i boka *»Leviathan»* fant en av de eldste økonomene og en av de mest originale filosofene i England — Thomas Hobbes² — instinktivt fram til dette poenget, som alle etterfølgerne hans har oversett. Han sier:

»En manns verdi eller verd er som i alle andre ting, hans pris: det vil si så mye som det ville bli betalt for bruken av krafta hans.»

Med dette utgangspunktet vil vi greie å bestemme *verdien av arbeidet* akkurat som verdien av alle andre varer.

Men før vi gjør det, kunne vi kanskje spørre hvordan det oppstår den merkelige foreteelsen at vi finner et sett kjøpere på markedet som eier jord, maskiner, råmaterialer og levnetsmidler, alt sammen, unntatt jord i rå tilstand, *arbeidsprodukter*, og på den andre sida et sett selgere som ikke har annet å selge enn arbeidskrafta si, arbeiderarmene og arbeiderhjernene sine? At det ene settet stadig kjøper for å oppnå profitt og berike seg sjøl, mens det andre settet stadig selger for å tjene til livets opphold? Å undersøke dette spørsmålet ville være å undersøke det økonomene kaller *»foregående eller opprinnelig akkumulasjon»*, men som burde hete *opp-*

rinnelig ekspropriasjon. Vi ville få se at denne såkalte *opp-rinnelige akkumulasjonen* ikke vil si noe annet enn en rekke historiske prosesser som fører til *oppløsning av den opprinnelige enheten* som besto mellom det arbeidende mennesket og arbeidsredskapene hans. Men å undersøke det ligger utafor grensene for det emnet jeg behandler nå. Når arbeidsmannen og arbeidsredskapene først er blitt *skilt* fra hverandre, da vil denne tilstanden holde seg ved like og reproducere seg i stadig stigende målestokk, helt til den igjen må bli styrta av en ny og grunnleggende revolusjon i produksjonsmåten, som gjenreiser den opprinnelige enheten i en ny historisk form.

Ja hva er *verdien av arbeidskrafta*?

Akkurat som hos en hver annen vare er verdien av den bestemt av den arbeidsmengden som må til for å framstille den. Arbeidskrafta til et menneske fins bare i hans levende person. Et menneske må forbruke en viss mengde nødvendighetsartikler for at det skal vokse opp og holde seg i live. Men mennesket vil bli slitt ut, akkurat som maskinen, og må bli erstatta av et nytt menneske. I tillegg til den mengden nødvendighetsartikler han trenger til *sitt eget* opphold, trenger han enda en mengde nødvendighetsartikler for å fø opp et visst antall barn som skal erstatte ham på arbeidsmarkedet og føre arbeidernes slekt videre. Så må det brukes enda en mengde verdier på å utvikle arbeidskrafta hans, gi ham en viss ferdighet. For vårt formål er det nok å se på *gjennomsnittsarbeidet*, og kostnadene til opplæring og utvikling av det er forsvinnende små størrelser. Men jeg må nytte dette høvet til å slå fast dette: Siden utgiftene til å framstille arbeidskraft av forskjellig kvalitet er forskjellig, så må verdien av den arbeidskrafta som blir brukt i forskjellige bransjer også være forskjellig. Ropet om *lik lønn* hviler derfor på en misforståelse. Det er et *vettløst ønske* som aldri vil bli oppfylt. Det er barn av den falske og overflatiske radikalismen som godtar forutsetningene og forsøker å komme unna konklusjonene. På grunnlag av lønssystemet blir verdien av arbeidskrafta avgjort akkurat som for en hver annen vare. Og ettersom forskjellige slags arbeidskraft har forskjellig verdi eller krever forskjellige arbeidsmengder for å bli framstilt, så er de *nødt* til å få forskjellig pris på arbeidsmarkedet. Å rope på *likt eller tilmed rettferdig vederlag* på grunnlag av lønssystemet, det er det

samme som å rope på *frihet* på grunnlag av slavesystemet. Hva en mener er rettferdig eller rettmessig, det har ikke noe med spørsmålet å gjøre. Spørsmålet er: Hva er nødvendig og uunngåelig under et gitt produksjonssystem?

Etter det som er sagt, vil dere se at *verdien av arbeidskrafta* er bestemt av *verdien av de nødvendighetsartiklene* som trengs for å framstille, utvikle, opprettholde og videreføre arbeidskrafta.

VIII PRODUKSJON AV MERVERDI

Anta nå at det trengs *seks timers gjennomsnittsarbeid* for å framstille den daglige mengden av nødvendighetsartikler for en arbeider. Anta videre at seks timers gjennomsnittsarbeid også er legemliggjort i en gullmengde som svarer til 3 shilling. Da vil 3 shilling være *prisen* eller pengeuttrykket for den *daglige verdien av arbeidskrafta* til arbeideren. Hvis han arbeidet seks timer hver dag, ville han hver dag framstille verdier nok til å kjøpe gjennomsnittsmengden av de daglige nødvendighetsartiklene sine eller til å opprettholde seg sjøl som arbeider.

Men vår mann er en lønnsarbeider. Han må derfor selge arbeidskrafta si til en kapitalist. Hvis han selger den til 3 shilling dagen, eller 18 shilling uka, selger han den til dens verdi. Anta at han er spinner. Hvis han arbeider seks timer om dagen vil han tilføre bomullen en verdi på 3 shilling hver dag. Denne verdien som han tilfører daglig, ville svare nøyaktig til lønna eller prisen på arbeidskrafta hans, som han får om dagen. Men i så fall ville det ikke bli noe *merverdi* eller *merprodukt* i det hele tatt til kapitalisten. Det er her vanskene oppstår.

Når kapitalisten kjøper arbeidskrafta til arbeideren og betaler verdien av den, oppnår han som en hver annen kjøper retten til å forbruke eller bruke den varen han kjøper. Du forbruker eller bruker arbeidskrafta til en mann ved å sette ham til å arbeide, akkurat som du forbruker eller bruker en maskin ved å få den til å gå. Ved å betale den daglige eller ukentlige verdien av arbeidskrafta til arbeidsmannen, har kapitalisten derfor fått retten til å bruke arbeidskrafta eller sette den i arbeid *hele dagen eller uka*. Arbeidsdagen eller

arbeidsuka har sjølsagt visse grenser, men dem skal vi se nærmere på seinere.

For øyeblikket ønsker jeg å lede oppmerksomheten deres mot ett avgjørende punkt.

Verdien av arbeidskrafta blir bestemt av den arbeidsmengden som trengs for å opprettholde eller reprodusere den, men *bruken* av arbeidskrafta blir bare begrensa av den aktive energien eller den fysiske styrken hos arbeideren. Den daglige eller ukentlige *verdien* av arbeidskrafta er noe helt annet enn den daglige eller ukentlige utøvelsen av denne krafta, akkurat som det foret en hest trenger er noe helt annet enn den tida den kan bære en rytter. Den mengden arbeid som setter grensene for *verdien* av arbeidskrafta til arbeideren, setter ikke på noen måte noen grense for den mengden arbeid som arbeidskrafta hans er i stand til å utføre. Ta eksemplet med spinneren vår. Vi så at for å reprodusere arbeidskrafta si daglig måtte han reprodusere verdien av tre shilling hver dag, og det gjør han ved å arbeide seks timer hver dag. Men dette setter ham ikke ut av stand til å arbeide ti eller tolv eller flere timer hver dag. Men ved å betale den daglige eller ukentlige *verdien* av arbeidskrafta til spinneren, har kapitalisten fått retten til å bruke denne arbeidskrafta *hele dagen eller uka*. Han vil derfor sette spinneren til å arbeide la oss si *tolv* timer hver dag. *Utover og i tillegg til* de seks timene som trengs for å erstatte lønna hans eller verdien av arbeidskrafta hans, vil han derfor måtte arbeide *seks timer til*, som jeg vil kalle *merarbeidstimer*. Dette merarbeidet vil bli legemliggjort i en *merverdi* eller et *merprodukt*. Hvis spinneren vår for eksempel ved de seks timenes arbeid hver dag tilførte bomullen tre shillings verdi, en verdi som svarer akkurat til lønna hans, da ville han tilføre bomullen seks shillings verdi på tolv timer, og framstille et *tilsvarende overskudd av garn*. Siden han har solgt arbeidskrafta si til kapitalisten, hører hele verdien av produktet han skaper til kapitalisten, som *pro tempore** er eier av arbeidskrafta hans. Ved å legge ut tre shilling vil kapitalisten få en verdi på seks shilling, for når han legger ut en verdi som det er krystalisert seks arbeidstimer i, får han til gjengjeld en verdi som det er krystalisert tolv arbeidstimer i.

**pro tempore*: for tida (latin).

Ved å gjenta den samme prosessen hver dag, vil kapitalisten legge ut tre shilling hver dag og stikke seks shilling i si egen lomme. Halvparten av disse vil gå til å betale lønn på nytt, og den andre halvparten vil være *merverdi* som kapitalisten ikke betaler noe vederlag for. Det er denne *formen for bytte mellom kapital og arbeid* den kapitalistiske produksjonen eller lønssystemet er bygd på. Og det er den som hele tida må føre til at arbeideren blir reprodusert som arbeider og kapitalisten som kapitalist.

Når alle andre omstendigheter er de samme, vil *merverdien* avhenge av forholdet mellom den delen av arbeidsdagen som er nødvendig for å reprodusere verdien av arbeidskrafta og den *mertida* eller det *merarbeidet* som blir utført av kapitalisten. Den vil derfor avhenge av *det forholdet arbeidsdagen blir forlenga i utover den utstrekninga* da arbeideren bare ville reprodusere verdien av arbeidskrafta si eller erstatte lønna si.

IX VERDIEN AV ARBEID

Vi må nå gå tilbake til uttrykket «*verdien eller prisen på arbeidet*».

Vi har sett at i virkeligheten er dette bare verdien av arbeidskrafta, målt i verdien av de varene som trengs for å opprettholde den. Men arbeideren får lønna si *etter* at arbeidet er utført og veit dessuten at det han faktisk gir kapitalisten er arbeidet sitt. Derfor ser han det nødvendigvis slik at verdien eller prisen på arbeidskrafta hans er *prisen eller verdien av sjølve arbeidet*. Hvis prisen på arbeidskrafta hans er tre shilling som legemliggjør seks timers arbeid, og hvis han arbeider tolv timer, regner han nødvendigvis disse tre shillingene som verdien av eller prisen på tolv timers arbeid, sjøl om disse tolv timene blir legemliggjort i en verdi på seks shilling. Dette får en dobbelt konsekvens.

For det første. *Verdien av eller prisen på arbeidskrafta* får skinn av å være *prisen på eller verdien av sjølve arbeidet*, enda verdien eller prisen på arbeid strengt tatt er meningsløse begreper.

For det andre. Bare en del av det daglige arbeidet arbeideren utfører blir *betalt*, mens den andre delen er *ubetalt*, og dette ubetalte arbeidet eller merarbeidet er nøyaktig det fondet som *merverdien* eller *profitten* blir skapt av. Men likevel ser det ut som om hele arbeidet er betalt arbeid.

Dette falske utseendet skiller *lønnsarbeidet* fra andre *historiske* former for arbeid. På grunnlag av lønssystemet ser tilmed *ubetalt* arbeid ut til å være *betalt* arbeid. For *slaven* ser det derimot ut til at tilmed den delen av arbeidet hans som er betalt, er ubetalt. For å arbeide må slaven naturligvis leve, og en del av arbeidsdagen hans går med til å erstatte verdien av hans eget livsopphold. Men det blir ikke slutta noen handel mellom ham og hans herre, og det foregår ikke noe salg og kjøp mellom de to partene. Derfor ser det ut som han yter alt arbeidet sitt for ingenting.

Ta på den andre sida den livegne bonden, slik som han levde helt til i går, kunne jeg si, i Øst-Europa. Denne bonden arbeidde for eksempel tre dager for seg sjøl på si egen jord eller den jorda som han hadde fått tildelt, og de tre følgende dagene utførte han gratis pliktarbeid på godset til herren sin. Her var altså de betalte og ubetalte delene av arbeidet synlig skilt, skilt i tid og rom, og liberalerne våre strømmet over av moralsk forargelse over den formastelige tanken på å la en mann arbeide for ingenting.

Men i virkeligheten kommer det ut på ett om en mann arbeider tre dager i uka for seg sjøl på si egen jord og tre dager for ingenting på godset til herren sin, eller om han arbeider seks timer daglig for seg sjøl og seks for arbeidsgiveren sin i fabrikk eller verkstedet. Det kommer ut på ett, sjøl om de betalte og ubetalte delene av arbeidet i det siste tilfellet er blanda uatskillelig sammen med hverandre, som om naturen ved hele transaksjonen er fullstendig maskert av *at det kommer inn en avtale* og av *betalinga* som han får i slutten av uka. Gratisarbeidet ser ut til å bli gitt frivillig i det ene tilfellet og påtvunget i det andre. Det er hele forskjellen.

Når jeg heretter bruker uttrykket *»verdien av arbeidet»*, skal jeg bare bruke det som en populær talemåte for *»verdien av arbeidskrafta»*.

X PROFITT OPPSTÅR VED AT EN VARE BLIR SOLGT TIL SIN VERDI

Anta at en gjennomsnitts arbeidstime er legemliggjort i en verdi som svarer til seks penny eller at tolv gjennomsnitts arbeidstimer er legemliggjort i seks shilling. Anta videre at verdien av arbeidet er tre shilling, eller produktet av seks timers arbeid. Hvis det så er legemliggjort tjuetimers gjennomsnittsarbeid i råmaterialet, maskinene og så videre som blir brukt opp på en vare, da ville verdien av det bli tolv shilling. Hvis den arbeidsmannen kapitalisten har ansatt, tilførte tolv timers arbeid til disse produksjonsmidlene, ville disse tolv timene bli legemliggjort i en tilleggsverdi på seks shilling. *Hele verdien av produktet* ville dermed bli trettiseks timer med legemliggjort arbeid og svare til atten shilling. Men verdien av arbeidet eller lønna som blir betalt til arbeidsmannen, ville bare være tre shilling, og derfor ville ikke kapitalisten betale noe vederlag for de seks timene med merarbeid som arbeideren utførte og som er legemliggjort i verdien av varen. Ved å selge denne varen til dens pris for atten shilling, ville kapitalisten dermed oppnå en verdi på tre shilling som han ikke hadde betalt noe vederlag for. Disse tre shillingene ville være den merverdigen eller profitten han kunne putte i lomma si. Altså ville kapitalisten oppnå profitten på tre shilling ved å selge varen *til den virkelige verdi*, ikke ved å selge den til en pris *over* verdien.

Verdien av en vare blir bestemt av *hele arbeidsmengden* som den inneholder. Men en del av den arbeidsmengden er legemliggjort i en verdi som det blir betalt et vederlag for i form av lønn, og en del av den er legemliggjort i en verdi som det *ikke* er betalt noe vederlag for. En del av arbeidet som varen inneholder er *betalt* arbeid, en del er *ubetalt* arbeid. Ved å selge varen *til dens verdi*, det vil si som krystalliseringa av hele arbeidsmengden som er tilført den, må kapitalisten derfor nødvendigvis selge den med profitt. Han selger ikke bare det som har kosta ham et vederlag, men han selger også det som ikke har kosta ham noenting, sjøl om det har kosta arbeidsmannen hans arbeid. Varens kostnader for kapitalisten og dens virkelige kostnader er forskjellige ting. Jeg gjentar derfor at den normale og gjennomsnittlige profitten blir opp-

nådd ved å selge varer til deres virkelige verdier, ikke over dem.

XI DE FORSKJELLIGE DELENE SOM MERVERDIEN OPPLØSER SEG I

Merverdien, eller den delen av hele verdien av varen som *merarbeidet* eller det *ubetalte arbeidet* til arbeidsmannen er legemliggjort i, kaller jeg *profitt*. Den kapitalisten som ansetter arbeideren putter ikke hele denne profitten i lomma. Monopolet på jord gjør grunneieren i stand til å ta en del av denne *merverdien*, under navn av *grunnrente*, enten jorda blir brukt til jordbruk, bygninger eller jernbaner eller for hvilket som helst annet produktivt formål. På den andre sida er det eiendommen over *arbeidsredskapene* som gjør den kapitalisten som ansetter arbeideren i stand til å produsere en *merverdi* eller, og det er det samme, å *tilegne seg en viss mengde ubetalt arbeid*. Nettopp denne kjensgjerninga gjør eieren av arbeidsmidlene, som han låner helt eller delvis til den kapitalisten som ansetter arbeideren — gjør kort sagt kapitalisten som låner ut pengene i stand til å kreve enda en del av merverdien for seg i navn av *rente*. Det som blir igjen til kapitalisten som ansetter folk, i kraft av det, er bare det som blir kalt *industriell profitt* eller *handelsprofitt*.

Men hva for lover det er som regulerer hele mengden av merverdien mellom disse tre kategoriene mennesker, det er et spørsmål som er helt fremmed for vårt emne. Men så mye følger av det som hittil er blitt sagt.

Grunnrente, rente og industriell profitt er bare *forskjellige navn på forskjellige deler av merverdien* i varen, eller det *ubetalte arbeidet* den inneholder, og de er *avleda av denne kilden i like høy grad, og bare av denne kilden*. De er ikke avleda av *jord* i kraft av seg sjøl eller av *kapital* i kraft av seg sjøl, men *jord og kapital* gjør dem som eier det i stand til å få hver sin del av den merverdien som kapitalisten som ansetter folk har trukket ut av arbeideren. For arbeideren sjøl er det av underordna betydning om merverdien, resultatet av *merarbeidet* eller det *ubetalte arbeidet* hans, helt og holdent går i lomma på kapitalisten som ansetter ham, eller om denne kapitalisten er nødt til å betale deler av den til en tredje part,

under navn av grunnrente og rente. Anta at kapitalisten som ansetter ham bare brukte sin egen kapital og var sin egen jordeier. Da ville hele verdien gå i lomma på ham.

Det er kapitalisten som ansetter folk som trekker merverdien direkte ut av arbeideren, samme hva for del av den han blir i stand til å holde for seg sjøl i siste omgang. Hele lønssystemet og hele det nåværende produksjonssystemet dreier seg derfor om dette forholdet mellom kapitalisten som ansetter folk og lønnsarbeideren. Noen av medborgerne som deltok i debatten vår, tok derfor feil da de forsøkte å pynte på tinga og behandle dette grunnleggende forholdet mellom kapitalisten som ansetter og arbeideren som et underordna spørsmål. De hadde likevel rett da de slo fast at under visse omstendigheter kan ei økning i prisene virke veldig forskjellig inn på kapitalisten som ansetter folk, grunneieren, pengekapitalisten og, om dere vil, skatteoppkreveren.

Av det som er sagt følger enda en ting.

Den delen av verdien av varen som bare står for verdien av råmaterialene, maskinene, kort sagt verdien av produksjonsmidlene som blir brukt opp, danner *ikke noen fortjeneste* i det hele tatt, den erstatter *bare kapital*. Men bortsett fra det er det galt at den andre delen av verdien av varen *som danner fortjeneste* eller som kan bli brukt i form av lønn, profitt, grunnrente, rente, *består* av verdien av lønna, verdien av grunnrenta, verdien av profitten og så videre. I første omgang skal vi se bort fra lønna og bare ta for oss den industrielle profitten, renta og grunnrenta. Vi har nettopp sett at *merverdien* varen inneholder, eller den delen av dens verdi som det *ubetalte arbeidet* er legemliggjort i, løser seg opp i forskjellige deler, med tre forskjellige navn. Men det ville være stikk i strid med sannheten å si at verdien er *sammensatt* av eller *danna* av *summen av de sjølstendige verdiene av disse tre delene den består av*.

Hvis en arbeidstime blir legemliggjort i en verdi på seks penny, hvis arbeidsdagen til en arbeider er på tolv timer, hvis halve tida hans er ubetalt arbeid, så vil det merarbeidet tilføre varen en *merverdi* på tre shilling, det vil si en verdi som det ikke er betalt noe vederlag for. Denne merverdien på tre shilling utgjør *hele det fondet* som den kapitalisten som ansetter folk kan dele i hvilket som helst forhold med grunn-

eieren og pengeutlåneren. Verdien av disse tre shillingene danner grensa for verdien som de må dele mellom seg. Men det er ikke den kapitalisten som ansetter folk som legger en vilkårlig verdi som profitt til seg på verdien av varen, mens grunneieren legger på en ny verdi og så videre, slik at summen av disse vilkårlig fastsatte verdiene danner hele verdien. Dere ser derfor villfaringa i den populære ideen som forveksler *oppløsninga av en gitt verdi* i tre deler med at denne verdien blir *danna* ved å legge sammen tre *sjølstendige* verdier. Dette forvandler hele verdien som grunnrenta, profitten og renta blir avleda av, til en tilfeldig størrelse.

Hvis den samla profitten en kapitalist oppnår er lik 100 pund, kaller vi denne summen for *profittmengden* når vi ser på den som en *absolutt* størrelse. Men hvis vi regner ut forholdet mellom disse 100 punda og den kapitalen som er lagt ut, kaller vi denne *relative* størrelsen for *profittraten*. Det er sjølsagt at denne profittraten kan bli uttrykt på to måter.

La oss gå ut fra at den kapitalen som er lagt ut i lønninger, er 100 pund. Hvis merverdien som er skapt også er 100 pund – og det ville bety at halve arbeidsdagen til arbeideren består av *ubetalt* arbeid – og hvis vi måler denne profitten etter verdien av den kapitalen som er lagt ut til lønninger, så sier vi at *profittraten* er på etthundre prosent, fordi den verdien som er lagt ut er ett hundre og den verdien som er tjent er to hundre.

Hvis vi på den andre sida ikke bare regner med den *kapitalen som blei lagt ut til lønninger*, men med *hele kapitalen* som var lagt ut, la oss si 500 pund der 400 pund utgjorde verdien av råvarer, maskiner og så videre, så sier vi at *profittraten* bare er på tjue prosent, fordi profitten på ett hundre bare er en femtedel av hele kapitalen som var lagt ut.

Den første måten å uttrykke profittraten på er den eneste som viser oss det virkelige forholdet mellom betalt og ubetalt arbeid, den virkelige graden av *eksploatering av arbeidet* (dere må tillate meg å bruke dette franske ordet). Den andre måten å uttrykke den på er den som er i vanlig bruk, og den er faktisk på sin plass for visse formål. I alle fall er den svært nyttig når det gjelder å skjule i hvilken grad kapitalisten trekker gratis arbeid ut av arbeideren.

I de merknadene jeg har igjen, kommer jeg til å bruke

ordet *profitt* om hele den summen av merverdi som kapitalisten trekker ut, uten hensyn til hvordan merverdien blir fordelt mellom forskjellige parter. Når jeg bruker uttrykket *profittrate*, måler jeg alltid profitten etter verdien av den kapitalen som er lagt ut til lønninger.

XII DET ALLMENNE FORHOLDET MELLOM PROFITTE, LØNN OG PRIS

Trekk fra verdien av en vare den verdien som utgjør verdien av råvarene og andre produksjonsmidler som er brukt på den, det vil si trekk fra den verdien som representerer det *tidligere* arbeidet den inneholder, da vil det som blir igjen av verdien av den oppløse seg i den arbeidsmengde som den *sist* sysselsatte arbeideren har føyd til. Hvis denne arbeideren jobber tolv timer daglig, hvis tolv timers gjennomsnittsarbeid krystalliserer seg i en gullmengde som svarer til seks shilling, er denne tilleggsverdien på seks shilling den *eneste* verdien arbeidet hans har skapt. Denne gitte verdien, som er bestemt av arbeidstida hans, er det eneste fondet som både han og kapitalisten må få sine andeler eller dividender fra, den eneste verdien som kan deles i lønn og profitt. Det er klart at denne verdien sjøl ikke vil bli forandra fordi om den kan bli delt mellom de to partene i forskjellige forhold. Det vil heller ikke forandre noe om en setter hele den arbeidende befolkninga i stedet for en arbeider, for eksempel tolv millioner arbeidsdager i stedet for en.

Siden kapitalisten og arbeideren bare har denne avgrensa verdien å dele, det vil si den verdien som måles etter arbeideren samla arbeid, så vil den ene få dess mer jo mindre den andre får, og omvendt. Når en bestemt mengde er gitt, vil alltid den ene delen av den øke i samme forhold som den andre minsker. Hvis lønna forandrer seg, vil profitten forandre seg i motsatt retning. Hvis lønna synker, vil profitten stige, og hvis lønna stiger, vil profitten synke. Hvis arbeideren, etter det vi har forutsatt tidligere, får tre shilling som er lik halvparten av den verdien han har skapt, eller hvis hele arbeidsdagen hans består av halvparten betalt og halvparten ubetalt arbeid, vil *profitraten* være 100 prosent fordi kapitalisten også får tre shilling. Hvis arbeideren bare får to shilling,

eller bare arbeider en tredjedel av hele dagen for seg sjøl, får kapitalisten fire shilling, og profitttraten vil være 200 prosent. Hvis arbeideren får fire shilling, vil kapitalisten bare få to, og profitttraten vil synke til 50 prosent, men ingen av disse variasjonene vil ha noen innvirkning på verdien av varen. Ei allmenn lønnsøkning vil derfor føre til ei senkning i den allmenne profitttraten, men ikke ha noen virkning på verdiene.

Men sjøl om verdien av varene, som til sjuende og sist må bestemme markedsprisene på dem, helt og holdent blir bestemt av den totale arbeidsmengden som er bundet i dem, og ikke av hvordan denne mengden blir delt opp i betalt og ubetalt arbeid, følger det ikke på noen måte av dette at verdien av de enkelte varene *eller* sett av varer som blir produsert på for eksempel tolv timer, vil være konstant. *Antallet* eller mengden av varer som blir produsert på ei gitt arbeidstid eller med en gitt arbeidsmengde, avhenger av *produktivkrafta* i det arbeidet som er nytta, og ikke av *utstrekninga* eller lengden av det. Ved en bestemt grad av produktivkraft i for eksempel spinneriarbeidet, blir det produsert 12 pund garn på en arbeidsdag på 12 timer, ved en mindre grad av produktivkraft bare 2 pund. Hvis altså tolv timers gjennomsnittsarbeid var legemliggjort i en verdi på seks shilling, ville tolv pund garn i det ene tilfellet koste seks shilling, i det andre tilfellet ville to pund garn også koste seks shilling. Et pund garn ville derfor koste seks pence i det ene tilfellet og tre shilling i det andre. Denne prisdiskjellen ville være en følge av at produktivkreftene i det arbeidet som var brukt, var forskjellige. Med den største produktivkrafta ville en arbeidstime være legemliggjort i ett pund garn, mens med den minste produktivkrafta ville seks arbeidstimer være legemliggjort i ett pund garn. Prisen på ett pund garn ville i det ene tilfellet bare være seks pence, sjøl om lønna ville være forholdsvis høy og profitttraten lav. I det andre tilfellet ville den være tre shilling, sjøl om lønna var lav og profitttraten høy. Det ville være slik fordi prisen på ett pund garn blir bestemt av *den samla arbeidsmengden det inneholder*, og ikke av *den forholdsmessige fordelinga av denne samla arbeidsmengden i betalt og ubetalt arbeid*. Den kjensgjerninga som jeg nevnte tidligere, at høyt betalt arbeid kan produsere dyre varer,

mister derfor det paradoksale preget. Det er bare et uttrykk for den allmenne loven om at verdien av en vare blir bestemt av den arbeidsmengden som er lagt ned i den, og at den arbeidsmengden som er lagt ned i den helt og holdent avhenger av produktivkraftene i det arbeidet som er brukt, og derfor vil variere med hver forandring i produktiviteten i arbeidet.

XIII DE VIKTIGSTE TILFELLENE AV FORSØK PÅ Å ØKE LØNNA ELLER GÅ IMOT LØNNSNEDSLAG

La oss nå se alvorlig på de viktigste tilfellene der det blir gjort forsøk på å øke lønningene eller sette seg imot lønnsnedslag.

1. Vi har sett at *verdien av arbeidskrafta*, eller for å si det mer populært, *verdien av arbeidet*, blir bestemt av verdien av nødvendighetsartiklene, eller den arbeidsmengden som trengs for å produsere dem. Hvis altså verdien av de levnetsmidlene som arbeideren gjennomsnittlig bruker hver dag, utgjorde seks arbeidstimer uttrykt i tre shilling i et gitt land, måtte arbeideren jobbe seks timer hver dag for å produsere en verdi som svarer til hans daglige livsopphold. Hvis hele arbeidsdagen var på tolv timer, ville kapitalisten betale ham verdien av arbeidet hans ved å gi ham tre shilling. Halve arbeidsdagen ville være ubetalt arbeid, og profitraten ville være 100 prosent. Men sett nå at det som en følge av nedgang i produktiviteten, trengs mer arbeid for å framstille samme mengde av for eksempel jordbruksprodukter, slik at prisen på de levnetsmidlene som gjennomsnittlig brukes hver dag, økte fra tre til fire shilling. I så fall ville *verdien av arbeidet* stige med en tredjedel eller $33 \frac{1}{3}$ prosent. Åtte timer av arbeidsdagen ville trengs for å produsere en verdi som svarte til arbeiderens daglige livsopphold i forhold til den tidligere levestandarden hans. Merarbeidet ville derfor synke fra seks timer til fire, og profitraten fra 100 til 50 prosent. Men når arbeideren krevde ei lønnsøkning, ville han bare kreve å få den *økte verdien av arbeidet sitt*, akkurat som enhver annen selger av en vare som prøver å få betalt for den økte verdien av varen har fått når kostnadene for varene hans har økt. Hvis lønna ikke økte,

eller ikke økte nok til å oppveie den økte verdien av levnetsmidlene, ville *prisen* på arbeidet synke under *verdien av arbeidet*, og arbeiderens levestandard ville bli forverra.

Men det kunne også skje en forandring i motsatt retning. På grunn av økt produktivitet i arbeidet kunne samme mengde levnetsmidler som gjennomsnittlig blei brukt daglig, synke fra tre til to shilling. Da ville en bare trenge fire timer av arbeidsdagen, i stedet for seks, for å produsere en verdi som tilsvarte verdien av de daglige levnetsmidlene. Arbeideren kunne nå kjøpe like mange levnetsmidler for to shilling, som han før kjøpte for tre shilling. I virkeligheten ville *verdien av arbeidet* ha sunket, men den minska verdien ville rå over samme mengde varer som tidligere. Da ville profitten stige fra tre til fire shilling og profitttraten fra 100 til 200 prosent. Sjøl om arbeiderens absolutte levestandard ville være den samme, ville den *relative* lønna hans, og dermed den *relative samfunnsmessige stillinga* han har sammenlikna med kapitalisten, ha sunket. Hvis arbeideren skulle gjøre motstand mot senkninga av den relative lønna, ville han bare prøve å få del i noe av den økte produktivkrafta i sitt eget arbeid, og å opprettholde sin tidligere relative stilling på den samfunnsmessige skalaen. Slik foretok de engelske fabrikkherrene ei allmenn lønnsenkning på ti prosent etter at kornlovene var avskaffa. Dette var et åpenlyst brudd på de høytidlige løftene de hadde gitt under agitasjonen mot kornlovene. Til å begynne med var motstanden fra arbeiderne forvirra, men seinere blei de ti tapte prosentene vunnet tilbake som en følge av tilhøve jeg ikke kan komme inn på nå.

2. *Verdien* av nødvendighetsartiklene, og følgelig *verdien av arbeidet*, kan holde seg uendra, men pengeprisene deres kan forandre seg som en følge av en forutgående forandring i *pengeverdien*.

Oppdagelsen av rikere gruver og så videre, kunne føre til at det ikke kosta mer arbeid å framstille to unser gull enn det kosta å framstille en unse tidligere. *Verdien* av gull ville da synke til halvparten eller med 50 prosent. Ettersom *verdien* av alle andre varer da ville bli uttrykt i det dobbelte av pengeprisene de hadde tidligere, ville det samme være tilfelle med *verdien av arbeidet*. Tolv timers arbeid som før blei uttrykt i seks shilling, ville nå bli uttrykt i tolv shilling.

Dersom lønna til arbeideren fortsatt skulle være tre shilling i stedet for å stige til seks shilling, ville *pengeprisen på arbeidet hans* bare svare til *halve verdien av arbeidet hans*, og levestandarden hans ville bli alvorlig forverra. Dette ville også skje i større eller mindre grad hvis lønna hans økte, men ikke proporsjonalt med fallet i gullverdien. I et slikt tilfelle ville ingenting være forandra, verken i produktivkreftene i arbeidet eller i tilbud og etterspørsel eller i verdiene. Ingenting kunne ha endra seg bortsett fra de pengemessige *betegnelse*ne på disse verdiene. Å si at arbeideren i et slikt tilfelle ikke burde kreve ei proporsjonal lønnsøkning, er det samme som å si at han må være fornøyd med å bli betalt med betegnelser i stedet for med ting. All tidligere historie beviser at kapitalistene står klare til å nytte høvet til å bedra arbeiderne, så snart det finner sted et slikt fall i pengeverdien. En svært stor skole av politiske økonomer forsikrer at verdien av de edle metallene er sunket igjen som en følge av at det er oppdaga nye gullfelter, at sølvgruvene blir utnyttat bedre og at forsyningene av kvikksølv er billigere. Dette vil forklare de allmenne og samtidige forsøkene på kontinentet på å heve lønningene.

3. Vi har til nå forutsatt at *arbeidsdagen* har gitte grenser. Men arbeidsdagen har i seg sjøl ingen faste grenser. Kapitalen arbeider hele tida for å tøye den til den ytterste fysiske lengden, for merarbeidet øker i samme grad og følgelig også profitten som er et resultat av det. Jo mer kapitalen lykkes i å forlenge arbeidsdagen, jo større blir mengden som den vil tilegne seg av andre menneskers arbeid. I det syttende århundret og også i de første to tredjedelene av det attende århundret var ti timers arbeidsdag normalarbeidsdagen over hele England. Under krigen mot jakobinerne, som i virkeligheten var en krig de britiske baronene førte mot de arbeidende massene i Storbritannia¹³, feira kapitalen orgier og forlenga arbeidsdagen fra ti til tolv, fjorten, atten timer. Malthus, en mann en på ingen måte ville mistenke for tåredryppende sentimentalitet, erklærte i en brosjyre som han ga ut omkring 1815 at dersom dette skulle fortsette, ville nasjonen bli angrepet i sjølve rota. Noen få år før de nyoppfunne maskinene blei allment innført, omkring 1765, kom det ut en brosjyre i England med tittelen *Ei utgreiing om*

handelen. Den anonyme forfatteren, en svoren fiende av arbeiderklassen, ivrer der for nødvendigheten av å utvide grensene for arbeidsdagen. For å nå dette målet foreslår han blant annet *arbeiderhus**, som, sier han, må være *skrekken hus*». Og hvor lang skal arbeidsdagen være etter hans mening i disse »skrekken hus»? *Tolv timer* nøyaktig samme tid som kapitalistene, de politiske økonomene og ministrene i 1832 erklærte at ikke bare var den eksisterende, men også den nødvendige arbeidstida for et barn under tolv år.

Ved å selge arbeidskrafta si, og det må arbeideren gjøre under det nåværende systemet, overlater han bruken av denne krafta til kapitalisten, men innafor visse rasjonelle grenser. Han selger arbeidskrafta si for å opprettholde den, bortsett fra naturlig slitasje, men ikke for å ødelegge den. Når han selger arbeidskrafta si til verdien den har per dag eller uke, er det underforstått at denne arbeidskrafta ikke skal bli utsatt for to dagers eller to ukers slitasje på en dag eller ei uke. Ta en maskin som er verd 1000 pund. Hvis den slites ned på ti år, vil den hvert år legge 100 pund til verdien av de varene den er med på å framstille. Hvis den blir slitt ned på fem år, vil den legge til 200 pund hvert år. Verdien av den årlige slitasjen står altså i omvendt forhold til tida den blir slitt ned på. Men dette skiller arbeideren fra maskinen. Maskinen blir ikke slitt ut i nøyaktig samme grad som den blir brukt. Mennesket, derimot, ødelegges i større grad enn det ser ut til når en bare legger sammen arbeidet tallmessig.

Arbeiderne gjør bare sin plikt mot seg sjøl og sin slekt når de forsøker å forkorte arbeidsdagen så den igjen får en lengde som er rasjonell, eller – der de ikke kan tvinge gjennom en lovbestemt normalarbeidsdag – når de forsøker å sette en stopper for overarbeidet ved ei lønnsøkning, ei økning som ikke bare står i forhold til den mertida som blir utført, men som er forholdsvis større. De setter bare grenser for kapitalens tyranniske utplyndring. Det er tida som gir plass for den menneskelige utviklinga. Om et menneske ikke har noe fritid til rådighet, og hele levetida hans, bortsett fra de reint

* *Arbeidshus* blei oppretta i England i det syttende århundret. Etter innføringa av Fattiglovene i 1834 blei arbeidshusa den eneste formen for hjelp til de fattige. De var berykta for den strenge fengselsaktige disiplinen, og folket kalte dem »fengsler for de fattige».

fysiske avbrytelsene i søvn, måltider og så videre, er opptatt med arbeid for kapitalisten, er han mindre enn et lastedyr. Han er bare en maskin som produserer Fremmed Rikdom, kroppslig nedbrutt og åndelig brutalisert. Likevel viser hele historia om den moderne industrien at hvis kapitalen ikke blir hindra, vil den hensynsløst og ubarmhjertig styrte hele arbeiderklassen ned i denne tilstanden av den ytterste fornedrelse.

Ved å forlenge arbeidsdagen kan kapitalisten betale høyere lønn og likevel senke verdien av arbeidet, hvis lønnsøkninga ikke tilsvarer den større arbeidsmengden som blir pressa ut, og den raskere nedbrytinga av arbeidskrafta som oppstår på den måten. Dette kan gjøres på en annen måte. De borgerlige statistikkerne deres vil for eksempel fortelle dere at gjennomsnittslønna til fabrikkarbeiderfamiliene i Lancashire har steget. De glemmer at i stedet for arbeidet til mannen, overhodet i familien, blir nå kona hans og kanskje tre eller fire barn kasta under kapitalens jaggernaut-hjul*, og at økninga i den samla lønna ikke tilsvarer det samla merarbeidet som blir trukket ut av familien.

Også med bestemte grenser for arbeidsdagen, som det nå er i alle industrigreinene som er underlagt fabrikklovene, kan det bli nødvendig med ei lønnsøkning, om det så bare er for å opprettholde det gamle nivået på verdien av arbeidet. Ved å øke arbeidsintensiteten kan en arbeider komme til å bruke like mye livskraft på en time som han brukte på to tidligere.

Dette har i en viss grad blitt gjennomført i de industrigreinene som er underlagt fabrikklovene, ved at takta på maskinene er økt og ved at hver enkelt person nå må passe et større antall arbeidsmaskiner. Dersom stigninga i arbeidsintensiteten eller økninga av arbeidsmengden som blir brukt per time står i et rimelig forhold til forkortelsen av arbeidsdagen, vil arbeideren stadig være den som vinner. Men hvis denne grensa overskrides, taper han i en form det han har vunnet i en annen, og da kan ti arbeidstimer bli like ødeleggende som tolv timer var før. Når arbeideren hindrer denne

* *Jaggernaut* (Jagannath) — et av navnene på den indiske guden Vishnu. Det vises til den vogna som på festdager kjørte en statue av denne guden gjennom byen Puri. Fanatiske troende kasta seg under hjula på den for å dø. Jaggernautvogna blir brukt som et symbol for en veldig ødeleggende makt.

tendensen hos kapitalen ved å kjempe for ei lønnsøkning som svarer til økningen i arbeidsintensiteten, setter han seg bare imot at verdien av arbeidet hans skal settes ned og at slekta hans skal bli svekt.

4. Dere veit alle sammen at den kapitalistiske produksjonen går gjennom visse periodiske kretsløp. Årsakene til dette trenger jeg ikke forklare nå. Den går gjennom en tilstand av ro, økende bevegelse, velstand, overproduksjon, krise og stagnasjon. Markedsprisene på varene og profitttratene på markedet følger disse fasene, snart synker de under gjennomsnittet, snart stiger de over det. Når vi ser på hele kretsløpet, vil dere se at ett avvik i markedsprisen blir kompensert av et annet, og at når vi tar for oss gjennomsnittskretsløpet, blir markedsprisene på varene regulert av verdien deres. Vel. I fasen med synkende markedspriser og i fasene med krise og stagnasjon kan arbeideren være sikker på at lønna hans blir senket, om han da ikke blir kasta ut i arbeidsløshet. For ikke å bli bedratt må han også under slikt fall i markedsprisene slåss med kapitalisten om i hvilken grad ei lønnsenkning har blitt nødvendig. Hvis han ikke sloss for lønnsøkning i velstandsfasen da kapitalisten fikk ekstraprofitter, ville han ikke engang få *gjennomsnittslønna* si eller *verdien* av arbeidet sitt, når vi tar gjennomsnittet av et industrielt kretsløp. Det ville være toppen av dumhet å kreve at han skulle utelukke seg sjøl fra kompensasjon i velstandsfasene i kretsløpet, når lønna hans nødvendigvis blir påverka av de ugunstige fasene i kretsløpet. I allmennhet blir *verdien* av alle varer bare bestemt gjennom utlikninga av de stadig skiftende markedsprisene, som er et resultat av de uopphørlige svingningene i tilbud og etterspørsel. På grunnlag av det nåværende systemet er arbeid bare en vare på linje med andre varer. Det må derfor gå gjennom de samme svingningene for å oppnå en gjennomsnittspris som svarer til verdien det har. Det ville være meningsløst å behandle det som en vare på den ene sida, og på den andre sida ønske å unndra det fra de lovene som bestemmer prisen på varene. Slaven får en permanent og fast mengde levnetsmidler, lønnsarbeideren gjør ikke det. Han må prøve å få ei lønnsøkning i det ene tilfellet, om det så bare er for å oppveie ei lønnsenkning i det andre tilfellet. Hvis han nøyde seg med å godta kapitalistens vilje og diktat som en

varig økonomisk lov, ville han dele slavens elendighet uten å ha slavens trygghet.

5. I alle de tilfellene jeg har tatt opp — og slik er det med nittini av hundre tilfeller — har dere sett at kampen for å øke lønna bare følger i kjølvannet på *tidligere* forandringer og er det nødvendige resultatet av tidligere forandringer i produksjonsmengden, i produktivkreftene i arbeidet, i verdien av arbeidet, pengeverdien, lengden eller intensiteten av arbeidet som blir utvunnet, svingningene i markedsprisene som er avhengige av svingningene i tilbud og etterspørsel og i samsvar med de forskjellige fasene i det industrielle kretsløpet — kort sagt, som arbeidets reaksjoner mot forutgående handlinger fra kapitalen. Hvis dere behandler kampen for lønnsøkning uavhengig av alle disse omstendighetene, ved bare å se på forandringene i lønna og overse alle de andre forandringene som den springer ut av, går dere ut fra gale forutsetninger og må komme fram til gale konklusjoner.

XIV KAMPEN MELLOM KAPITAL OG ARBEID OG RESULTATENE AV DEN

1. Jeg har nå vist at den periodiske motstanden fra arbeiderne mot ei senkning av lønna, og de periodiske forsøka deres på å få ei lønnsøkning, er uatskillelige fra lønssystemet og diktert av sjølve den kjensgjerninga at arbeidet er blitt sidestilt med varene og derfor underlagt de lovene som bestemmer prisenes allmenne bevegelser. Jeg har videre vist at ei allmenn lønnsøkning ville føre til et fall i den allmenne profittraten, men den ville ikke få noen innvirkning på gjennomsnittsprisene på varene eller på verdiene av den. Nå reiser til slutt spørsmålet seg om hvor langt arbeidet har sjanse til å lykkes i denne ustanselige kampen mellom kapital og arbeid.

Jeg kunne svare med en generalisering, og si at det er med arbeidet som med alle andre varer. *Markedsprisen* på det vil i det lange løp tilpasse seg til *verdien* av det. At derfor vil arbeideren, trass i all oppgang og nedgang og hva han så enn gjør, i gjennomsnitt bare få verdien av arbeidet sitt, som løser seg opp i verdien av arbeidskrafta hans. Denne blir bestemt av verdien av de nødvendighetsartiklene som trengs for å opprettholde og reproducere arbeidskrafta. Og verdien av disse

nødvendighetsartiklene blir til sjuende og sist bestemt av den arbeidsmengden som trengs for å framstille dem.

Men det er noen særegne trekk som skiller *verdien av arbeidskrafta eller verdien av arbeidet* fra verdien av alle andre varer. Verdien av arbeidskrafta består av to elementer – det ene reint fysisk, det andre historisk eller samfunnsmessig. Den *ytteste grensa* blir bestemt av det *fysiske* elementet. Det vil si at for å bestå og reprodusere seg sjøl, for å fortsette å eksistere fysisk, må arbeiderklassen ha de livsforødenhetene som er absolutt uunnværlige for å leve og formere seg. *Verdien* av disse uunnværlige livsforødenhetene utgjør derfor den nedre grensa for verdien av *arbeidet*. På den andre sida har også lengden på arbeidsdagen lengde sine ytterste, om enn svært tøyelige grenser. Den ytterste grensa for den, blir bestemt av den fysiskestyrkental arbeideren. Hvis den daglige utmattinga av livskrafta hans overstiger en viss grad, kan den ikke utfolde seg på nytt dag etter dag. Men denne grensa er som jeg sa svært tøyelig. Sjukelige generasjoner med kort levetid som følger hverandre i rask rekkefølge, vil forsyne arbeidsmarkedet like godt som ei rekke kraftige generasjoner med lang levetid.

Bortsett fra dette reint fysiske elementet, blir verdien av arbeidet i hvert land bestemt av en *tradisjonell levestandard*. Denne består ikke bare i å eksistere fysisk, men i å tilfredsstillende visse behov som skyldes de samfunnsmessige forholda som folk lever og vokser opp under. Den engelske levestandarden kan bli redusert til den irske levestandarden, levestandarden til en tysk bonde til den en livisk bonde har. Hvilken viktig rolle den historiske tradisjonen og den samfunnsmessige sedvanen spiller i så måte, kan dere lære av Mr. Thorntons verk om *Overbefolkning*, der han viser at gjennomsnittslønna i de forskjellige engelske jordbruksområdene også den dag i dag skiller seg fra hverandre i samsvar med de mer eller mindre heldige omstendighetene som distriktene frigjorde seg fra livegenskapet under.

Dette historiske eller samfunnsmessige elementet som inngår i verdien av arbeidet, kan bli utvida, minska, eller helt utsletta, så det ikke blir noe annet enn den *fysiske grensa* igjen. Under krigen mot jakobinerne – som blei ført for å redde trøsten vi har i den hellige religionen vår fra overfall fra

de vantro franskmennene, som den uforbederlige skatte-slukeren og sinekyristene gamle George Rose pleide å si – pressa de hederlige engelske bøndene som vi har behandla så nennsomt i ett av de tidligere kapitlene, lønningene til landarbeiderne til og med under dette *reint fysiske minimum*. Men ved hjelp av Fattiglovene* skaffa de resten av det som var nødvendig for at slekta fysisk skulle bli ført videre. Dette var en ærefull framgangsmåte for å skape lønnsarbeideren om til slave og Shakespears stolte fribonde om til et fattiglem.

Ved å sammenlikne levestandarden eller verdien av arbeidet i forskjellige land, og ved å sammenlikne dem i forskjellig historiske perioder i samme land, vil dere oppdage at *verdien av arbeidet* i seg sjøl ikke er en fast men en variabel størrelse, også om vi forutsetter at verdien av alle andre varer var konstant.

En tilsvarende sammenlikning ville bevise at ikke bare profittens *markedsrater*, men også dens *gjennomsnittsrater* forandrer seg.

Hva *profittene* angår, finnes det ingen lov som bestemmer deres *minimum*. Vi kan ikke si hva som er den nedre grensa for hvor langt de kan synke. Og hvorfor kan vi ikke fastsette den grensa? Fordi, sjøl om vi kan fastslå *minimum* for lønna kan vi ikke fastslå *maksimum* for den. Vi kan bare si at når grensene for arbeidsdagen er gitt, svarer *maksimum for profitten* til den forlenginga av arbeidsdagen som er forenlig med de fysiske kreftene arbeideren har. Profittens maksimum er derfor begrenset av lønns fysiske minimum og arbeidsdagens fysiske maksimum. Det er innlysende at det mellom de to grensene for denne *maksimale profittraten*, er mulig med en uendelig skala av variasjoner. Fastsettinga av den virkelige størrelsen på den blir bare avgjort av den kontinuerlige kampen mellom kapital og arbeid. Kapitalisten prøver hele tida å redusere lønna til det fysiske minimum for den og å utvide arbeidesdagen til det fysiske maksimum for den, mens arbeideren hele tida presser i motsatt retning.

* *Sinekyrist*, en som har en jobb med lite arbeid og god lønn.

** I samsvar med Fattiglovene som de hadde hatt i England siden det sekstende århundret, måtte hvert sogn betale en spesiell skatt som skulle gå til de fattige. De innbyggerne i sognet som ikke var i stand til å forsørge seg sjøl, fikk bidrag fra foreningene til hjelp for de fattige.

Problemet blir et spørsmål om styrkeforholdet mellom de kjempende.

2. Når det gjelder *begrensninga av arbeidsdagen* i England, som i alle andre land, har den aldri blitt avgjort på annen måte enn ved *lovinngrep*. Uten at arbeiderne stadig pressa på utafra, ville det aldri ha blitt noe slikt inngrep. Men ikke i noe fall kunne en ha oppnådd dette resultatet gjennom private avtaler mellom arbeiderne og kapitalistene. Sjøelve nødvendigheten av *allmenn politisk aksjon* gir oss beviset på at kapitalen er sterkest i den reine økonomiske kampen.

Når det gjelder *grensene for verdien av arbeidet* vil det alltid være tilbud og etterspørsel som faktisk avgjør dem. Jeg mener etterspørsel fra kapitalen etter arbeid, og tilbudet fra arbeiderne på arbeid. I kolonilanda favoriserer loven om tilbud og etterspørsel arbeiderne. Dette er årsaken til det forholdsvis høye lønnsnivået i De forente stater. Her kan kapitalen prøve så mye den vil. Den kan ikke hindre at arbeidsmarkedet stadig blir tømt på grunn av at lønnsarbeiderne stadig blir forvandla til uavhengige, sjølforsørgende bønder. Stillingasom lønnsarbeider er bare ei slags prøvetid for en svært stor del av den amerikanske befolkninga, en tilstand som de er sikre på å forlate etter kortere eller lengre tid¹⁰. For å rette på denne koloniale tilstanden godtok den faderlige engelske regjeringa for ei tid det de kalte den moderne koloniseringsteorien, som består i å sette en kunstig høy pris på kolonijorda for å hindre at lønnsarbeiderne blei forvandla til uavhengig bonde altfor raskt.

Men la oss nå gå over til de gamle siviliserte landa der kapitalen dominerer hele produksjonsprosessen. Ta for eksempel økninga i jordbrukslønna i England fra 1849 til 1859. Hvilke følger fikk den? Bøndene kunne ikke øke verdien av hveten, slik vår venn Weston ville ha rådd dem til, nei ikke en gang markedsprisene på den. De måtte tvert imot bøye seg for at de sank. Men i løpet av disse elleve åra innførte de alle slags maskiner, tillempa mer vitenskapelige metoder, la ut en del av den dyrkbare jorda til beitemarker, økte størrelsen på bruka, og dermed også omfanget av produksjonen. Ved hjelp av disse og andre prosesser minska de etterspørselen etter arbeid ved å øke produktivkrafta i arbeidet, gjorde igjen landarbeiderbefolkninga relativt overflødig.

Den raske eller langsommere reaksjonen fra kapitalen på ei lønnsøkning, får denne formen i de gamle, etablerte landa. Ricardo har ganske riktig sagt at maskinene alltid konkurrerer med arbeidet og ofte bare kan bli innført når prisene på arbeidet har nådd en viss høyde, men bruk av maskiner er bare en av metodene til å øke produktivkreftene i arbeidet. Nøyaktig den samme utviklinga som skaper en viss overflod av det alminnelige arbeidet, forenkler på den andre sida det faglærte arbeidet, og nedsetter dermed verdien av det.

Den samme loven gjør seg gjeldende i en annen form. Når produktivkreftene i arbeidet utvikler seg, blir akkumulasjonen av kapital, påskyndet, også til tross for et relativt høyt lønnsnivå. Av dette kan en slutte – som Adam Smith gjorde som levde på ei tid da den moderne industrien ennå var i sin barndom – at den forserte kapitalakkumulasjonen må tippe vekta til fordel for arbeideren ved å sikre en økende etterspørsel etter arbeidet hans. Ut fra samme standpunkt har mange moderne skribenter lurt på hvorfor ikke lønningene har økt mer i England, når den engelske kapitalen i de siste tjue åra har vokst så mye raskere enn den engelske befolkninga. Men samtidig med at akkumulasjonen øker, finner det sted en *voksende forandring i sammensetninga av kapitalen*. Den delen av den samla kapitalen som består av fast kapital, maskiner, råvarer, produksjonsmidler av alle mulige slag, vokser raskere enn den delen av kapitalen som blir brukt til lønninger eller til å kjøpe arbeid. Denne loven har blitt formulert på en mer eller mindre nøyaktig måte av Mr. Barton, Ricardo, Sismondi, professor Richard Jones, professor Ramsay, Cherbuliez og andre.

Hvis forholdet mellom disse to delene av kapitalen opprinnelig var en til en, vil det bli fem til en og så videre ettersom industrien utvikler seg. Hvis 300 av en samla kapital på 600 blir betalt ut til redskaper, råvarer osv., og 300 til lønninger, trenger den samla kapitalen bare å bli dobla for å skape etterspørsel etter 600 arbeidere i stedet for 300. Men dersom 500 av en samla kapital på 600 blir brukt til maskiner, materialer osv. og bare 100 til lønninger, må den samme kapitalen øke fra 600 til 3600 for å skape en etterspørsel etter 600 arbeidere i stedet for 300. I utviklinga av industrien holder derfor ikke etterspørselen etter arbeid tritt med

kapitalakkumulasjonen. Den vil ennå øke, men i et stadig synkende forhold sammenlikna med økinga i kapitalen. Disse få antydningene er nok til å vise at sjølve utviklinga av moderne industri i stadig større grad må tippe vekta i kapitalistens favør overfor arbeideren. Den allmenne tendensen i den kapitalistiske produksjonen er følgelig ikke å øke, men å senke det gjennomsnittlige lønnsnivået, eller å presse *verdien av arbeidet* mer eller mindre ned mot *minimumsgrensa*. Men om dette er den tendensen *forholda* viser i dette systemet, betyr det at arbeiderklassen bør gi avkall på motstanden mot overgrepa fra kapitalen og gi opp forsøka på å gjøre det beste ut av de tilfeldige sjansene til å forbedre stillinga si midlertidig? Hvis de gjorde det, ville de synke ned til en masse av nedbrutte stakkarer bortenfor enhver redning. Jeg mener å ha vist at kampene de fører for lønnsnivået er uatskillelige fra hele lønnsystemet, at i forsøka deres på å øke lønna i 99 av 100 tilfeller bare er forsøk på å opprettholde den gitte verdien av arbeidet, og at nødvendigheten av å slåss med kapitalisten om prisen er innebygd i stillinga deres i det at de må selge seg sjøl som varer. Om de feigt ga etter i den daglige kampen mot kapitalen, ville de gjøre seg sjøl uskikka til å kunne starte en større bevegelse.

Samtidig, og helt bortsett fra det allmenne slaveriet som lønnsystemet innebærer, bør arbeiderklassen for sin egen del ikke overvurdere de endelige virkningene av disse daglige kampene. De bør ikke glemme at de kjemper mot virkninger, men ikke mot årsakene til disse virkningene, at de bremser bevegelsen nedover, men ikke endrer retninga den har, at de bruker lindrende midler, men ikke kurerer sjukdommen. De bør derfor ikke bare være opptatt av disse uunngåelige geriljakampene som har sitt utspring i endeløse overgrep fra kapitalen eller i endringer på markedet. De bør forstå at det nåværende systemet, med all den elendigheten det fører med seg for dem, samtidig skaper de *materielle forutsetningene* og de *samfunnsmessige formene* som er nødvendige for ei økonomisk omdanning av samfunnet. I stedet for det *konservative* slagordet «*En rimelig dagslønn for et rimelig dagsverk!*» bør de skrive den *revolusjonære* parolen «*Avskaffelse av lønnsystemet!*» på fanen sin.

Etter dette meget lange, og jeg er redd kjedelige fore-

draget, som jeg var nødt til å gi meg i kast med for å yte emnet noen rettferdighet skal jeg avslutte med å foreslå følgende resolusjoner:

For det første. Ei allmenn økning av lønnsnivået vil føre til et fall i den allmenne profitttraten, men stort sett ikke virke inn på vareprisene.

For det andre. Den allmenne tendensen i den kapitalistiske produksjonen er ikke å heve, men å senke det gjennomsnittlige lønnsnivået.

For det tredje. Fagforeninger gjør godt arbeid som sentre for motstand mot overgrep fra kapitalen. De svikter delvis når de bruker makta si uklokt. De svikter helt når de begrenser seg til geriljakrig mot virkningene av det bestående systemet, i stedet for samtidig å prøve å forandre det, i stedet for å bruke de organiserte kreftene sine som en hevstang for den endelige frigjøringa av arbeiderklassen, det vil si den endelige avskaffinga av lønnssystemet.

NOTER:

Noter til forlagets forord:

1) *Den første internasjonale*. Det offisielle navnet var Det internasjonale arbeiderforbund. Internasjonalen starta i 1864. Organisasjonen sto åpen for enhver arbeiderorganisasjon som ville kjempe mot arbeiderklassens undertrykking og for klassens frigjøring. Det skulle holdes kongress hvert år. Mellom kongressene ledet et generallråd arbeidet. Marx var medlem av dette generallrådet og han fikk etter hvert en dominerende innflytelse. Det var hele tida harde kamper i Internasjonalen mellom de som støtta Marx og Engels og forskjellige opportunistiske grupper som syndikalister og anarkister. Internasjonalen blei oppløst i 1876. I den tida den virka betydde den mye for å styrke den internasjonale klassekampen. Marx' og Engels' innflytelse i Internasjonalen var viktig i kampen mot de opportunistiske grupperingene som hadde stor makt over deler av arbeiderklassen i Europa.

2) *owenister*. Tilhengere av *Owen, Robert*, (1771–1858). Han blei bestyrer av et bomullspinneri da han var 19 år og disponent og medeier for en av de største industribedriftene i Storbritannia i 1800. Han var påverka av materialismen og ønska at arbeiderne skulle ha det bra på hans bedrifter. Han gjennomførte derfor mange sosiale tiltak for arbeiderne som kortere arbeidstid, alderspensjon osv. Trodde på sosialismen og ønsket å bygge sosialismen gjennom små kommunistiske øyer innafor det kapitalistiske samfunnet. Han forsøkte dette bl.a. i USA hvor han dannet en kommunistisk koloni med navnet *New Harmony*. Dette eksperimentet gikk dårlig og han tapte størstedelen av pengene sine. Han hadde stor innflytelse på arbeiderklassen i England og lenge etter hans død var det mange som arbeidet for å fremme hans synspunkter. Marx og Engels kalte ham for en utopisk sosialist. De kritiserte hans ideer og påviste at de var ugjennomførlige, samtidig som de framhevdde den oppofrende støtta han ga arbeiderklassen.

Noter til »Lønn, pris og profit«:

1) Kongressen i Den første internasjonale. Det blei avholdt kongress hvert år. Mellom kongressene ledet Generalrådet internasjonale. Marx' tale blei holdt på to av møtene i dette Generalrådet. Se ellers note 1 i innledninga til dette møtet.

2) *Weston*. Medlem av Generalrådet i første internasjonale. Liberal fagforeningsmann.

3) *Menenius Agrippa*, romersk konsul 503 før kristus. Da plebeierne hadde utvandra fra Roma til det hellige berget fikk (ifølge romersk tradisjon) Agrippa dem til å vende tilbake ved å fortelle lignelsen om lemmene som gjorde opprør mot maven.

4) *Profittraten*. Marx har brukt betegnelsen profitttrate om to forhold. Han bruker det både om forholdet mellom merverdien og den delen av kapitalen som er brukt til lønn for de produktive arbeiderne; altså forholdet

$$\frac{\text{merverdi (m)}}{\text{lønn (variabel kapital(v))}} \cdot 100 \%$$

Men han bruker også begrepet om forholdet mellom merverdien og hele utgiftene kapitalisten har i produksjonen av en vare, altså både utgiftene til lønn og til råvarer, maskinlitasje osv.; altså forholdet

$$\frac{\text{Merverdi(m)}}{\text{Variabel kapital(v) + konstant kapital(k)}} \cdot 100 \%$$

Vanligvis bruker Marx begrepet utbyttingsraten eller merverdiraten om forholdet

$$\frac{m}{v} \cdot 100 \%$$

Dette viser i prosent forholdet mellom gratis arbeid og nødvendig arbeid, og er et mål på arbeiderklassens utbytting. Denne merverdiraten øker med tida fordi nyere maskiner gjør at arbeidet blir mer produktivt og arbeiderne produserer verdiene til seg sjøl på kortere og kortere tid, med den følge at merarbeidet og den merverdien som blir skapt stadig blir større. En utbyttingsrate på minst 300 % er ikke uvanlig i dag, altså en situasjon hvor arbeideren på en 8 timers dag arbeider 2 timer for seg sjøl og 6 timer for kapitalisten.

Det er forholdet

$$\frac{m}{v+k} \cdot 100 \%$$

som Marx vanligvis kaller profittraten. Dette forholdet har en tendens til å synke, til tross for at m øker enormt. Årsaken til dette er at kapitalisten for å øke m også må øke bruken av maskiner i enda større grad (k). Marx viser i *Kapitalen* at til tross for mange motvirkende faktorer, så vil profittraten ha en synkende tendens.

I «Lønn, pris og profitt» bruker Marx betegnelsen

$$\frac{m}{v} \cdot 100 \%$$

for profittrate. (Se slutten på kapittel 10). Det vanlige, som også Marx bruker i *Kapitalen* er å kalle dette for *merverdirate*.

5) *Titimersloven*. Den nye fabrikkloven som blei innført i England 1. mai 1848. Den begrensa arbeidsdagen for «unge personer» i alderen 13–18 år til ti timer. Det samme gjaldt for kvinnelige arbeidere. Vanlig arbeidsdag for menn var omlag 15 timer. Loven var pressa igjennom etter harde kamper mellom arbeiderklassen og kapitalistene. Sjøl etter at loven var vedtatt brøyt kapitalistene med den på alle måter. De fant huller i den og ga svært ofte blaffen i å følge den. Barnearbeidere fra 8–13 år kunne etter loven brukes i 6 1/2 time pr. dag. Dette utnytta kapitalistene slik at de lot dem arbeide i 1 time, ga dem 1 time fri, lot dem arbeide i 2 timer, 1 time fri osv. I realiteten måtte de være på arbeidsplassen hele dagen og til langt på kveld. Da kapitalistene i 1850 tilslutt fikk erklært loven for meningsløs og i virkeligheten fikk avskaffa den, viste arbeiderklassen sin harme i store demonstrasjoner og massemøter. Kapitalistene måtte gjøre rettet og inngå et kompromiss som fastsatte arbeidsdagen til 10 1/2 time de fem første dagene i uka og 7 1/2 time på lørdager for ungdommer og kvinner. Innkludert i de 10 1/2 timene var 1 1/2 times matpauser. Også denne loven satte mange kapitalister seg sjølsagt ut over.

6) *Maximilien Marie Isidore Robespierre* (1758–94). En av de ledende i den borgerlig demokratiske revolusjonen i Frankrike i 1789. Han støtta seg på det revolusjonære småborgerskapet og slo hardt ned på de kontrarevolusjonære som ville gjeninnføre føydalismen. Han var enehersker fra 1792, men blei isolert etterhvert. Arrestert i 1794 og henretta samme år etter at et opprør av tilhengerne hans var blitt slått ned. Først etter Robespierres død fikk den politiske og sosiale reaksjonen anledning til å dominere i Frankrike.

Robespierre leda Velferdskomiteen. Denne komiteen blei pressa av massene i Paris til bl.a. å innføre maksimumspriser på varer.

7) Om Marx' bruk av betegnelsen «profittrate» her, se note 4.

8) *David Ricardo* (1772–1823), engelsk økonom. Representerte det framstormende borgerskapets interesser i kampen mot føydaladelen. Viste ved økonomisk teori at kapitalistenes profitt blei skada av føydaladelens monopopol. Bl.a. for å angripe føydalistene måtte han avdekke de virkelige sammenhengene i økonomien. Han gjorde en viktig analyse av varen og varehandel, og han arbeidet langt og grundig med spørsmålet om verdi og verdiproduksjon. Marx hadde stor nytte av deler av Ricardos forskning som han bygde videre på.

9) *Adam Smith* (1723–90), grunnleggeren av den engelske klassiske sosialøkonomien. Smith var borgerskapets økonom. Han viste i sine økonomiske verker hvordan frihandel ville fremme produksjonen. Han bekjempet alle føydale stengsler som truet med å kvele handelen innad i landet og landene mellom. For å kunne propagandere frihandel på en virkelig slagkraftig måte måtte Smith analysere deler av den kapitalistiske produksjonens og handelens karakter. Han formulerte den første grove formen av verdilæra. Ricardo arbeida vider med dette.

10) *Benjamin Franklin* (1706–90), amerikansk politiker og økonom. Forfatta i 1776 de viktigste delene av den nye konstitusjonen i USA. En av lederne i uavhengighetskampen mot England. Representant for borgerskapet med en puritansk filosofi. Formulerte slike leveregele som seinere har blitt ordspråk »Tid er penger», »Gud hjelper den som hjelper seg sjøl». Sa at handel ikke var noe annet enn bytte av arbeid og blei berømt av det av Marx i Kapitalen. Sloss for å få oppheva negerslaveriet i USA. Drev også med naturvitenskap og oppfant bl.a. lynavlederen.

11) *Fysiokratene*, en økonomisk skole i Frankrike i annen halvdel av 17-hundretallet. Den ledende økonomen var François Quesnay. Han framstilte hvordan produksjonen i samfunnet sirkulerte mellom industri, jordbruk og konsum. I den praktiske politikken sloss fysiokratene mot føydalistenes utsugning av det franske landbruket. De sloss for industriens og handelens frihet og deres ideer betydde mye bl.a. for utviklinga av Adam Smiths økonomiske teorier. Mens Adam Smiths teorier kompromisstøst bekjempet føydherrerne, forsøkte fysiokratene å formulere et kompromiss med dem. Dette har sin årsak i at kapitalistene i England på Smiths tid var de herskende, mens kapitalistene i Frankrike på fysiokratenes tid kun var en framstormende klasse. Dette klasseforholdet blei gjenspeitt i fysiokratenes teorier. De forsøkte å få de franske konger til å bli reformvennlige. Quesnay og andre ledende fysiokrater var rådgivere for den franske kongen Ludvig 15.

Den franske revolusjonen viste at et kompromiss mellom kapitalistene og den gamle føydale klassen ikke var en historisk mulighet.

12) *Thomas Hobbes* (1588–1679), engelsk materialistisk filosof og politiker. Reiset mye og blei bl.a. venn av Galilei. Han var opprinnelig konservativ og hadde reaksjonære venner. Han støtta likevel opp om den borgerlige revolusjonen i England leda av Cromwell. Hobbes var på en måte en forgjenger for de borgerlig-radikale opplysningsfilosofene i det 18. århundrede.

13) Dette viser til krigen England førte mot Frankrike under den franske borgerlige revolusjonen på slutten av det attende århundret. På den tida var det et terrorstyre i England som regjeringa hadde innført for å undertrykke folket. Blant annet blei mange opprør knust, og det blei kunnngjort lover som forbød arbeiderforeninger.

14) »Vi snakker her om virkelige kolonier, jomfruelig jord, som blir kolonisert av frie immigranter. De forente stater er økonomisk sett ennå bare en europeisk koloni. Til denne kategorien hører dessuten til slike gamle plantasjer som de hvor opphevinga av slaveriet har forandra de tidligere forholda fullstendig.» Marx, »Kapitalen», svensk utg. bind I, s. 672, note 253. Ettersom jorda i kolonilandene overalt er gjort om til privateiendom, har lønnsarbeiderne der blitt fratatt muligheten til å bli sjølberga produsenter.

Oktober

FILIP KOTA

**TO LINJER
I VERDENS
FAGBEVEGELSE**

Hvem skal fagbevegelsen tjene – arbeiderklassen eller borgerskapet? Kampen om dette er like gammel som fagbevegelsen sjøl. Den står i alle land i verden.

I denne boka gir den albanske fagforeningslederen Filip Kota en sammenfatning av historia om denne kampen. Han forklarer hvorfor den må oppstå på nytt og på nytt.

Boka viser hvorfor de reformistiske og revisjonistiske lederne fører reine felttog mot dem som slåss for arbeiderklassens interesser.

Den avslører hvordan USA og Sovjet arbeider for å gjøre verdens fagbevegelse til redskaper for imperialistiske supermaktsinteresser.

Marx sa at fagbevegelsen må bli *ei løftestang i kampen for å avskaffe lønsslaveriet*. Kota viser at dette er ei oppgave som kan løses. Metoden er å støtte seg på massene, isolere de borgerlige lederne, og reise en klassebevisst fagbevegelse skritt for skritt i sjølve kampen.

150 sider. Pris kr. 30,—

**BOKA FÅR DU I BOKHANDLENE
OG OKTOBER-BOKHANDLENE**

Forlaget Oktober A/S, boks 6875, St.Olavs pl. Oslo 1

Oktober

POLITISK ØKONOMI LÆREBOK

»En god gave til kommunister i alle land,» skreiv Stalin om denne læreboka. Den blei skrevet av et kollektiv av Sovjet-økonomer fra 1951 til 1954, under vegledning fra Josef Stalin og Sentralkomiteen i SUKP(b). Boka gir en brei framstilling av marxismens politiske økonomi, og er skrevet for å kunne bli forstått av arbeidere og revolusjonære. 317 sider.

Pris kr. 39,50.

BOKA FÅR DU I BOKHANDLENE
OG OKTOBER-BOKHANDLENE

Forlaget Oktober A/S, boks 6875, St.Olavs pl. Oslo 1

HVORDAN FOREGÅR KAPITALISTENES UTBYTTING AV ARBEIDEREN I DET KAPITALISTISKE SAMFUNNET?

- Må lønnsøkning føre til høyere priser?
- Hva bestemmer prisen på en vare?
- Hva er det arbeideren får betalt for av kapitalisten?
- Hva bestemmer størrelsen på lønna?
- Hvordan oppstår profitten?
- Hva er merverdi?
- Hvorfor må arbeiderne kjempe om prisen på arbeidskrafta?

Karl Marx' foredrag »Lønn, pris og profitt» fra 1865 er ei populær framstilling av de oppdagelsene Marx gjorde mens han arbeidde med det store verket Kapitalen.

Først og fremst forklarer foredraget hva det vil si at arbeiderklassen er utbytta av kapitalistene.

Ved å løse dette spørsmålet, forklarer også Marx slike spørsmål som de vi har stilt opp ovenfor.

Foredraget »Lønn, pris og profitt» er blitt lest av arbeidere i alle land siden det kom ut i London i 1898. Det har lært dem å forstå sin egen stilling på vitenskapelig vis, og har gjort dem i stand til å avsløre de falske teoriene opportunistlederne har skapt for å forsone arbeiderklassen med utbyttinga.

De særegne trekkene Marx avdekket ved den kapitalistiske utbyttinga står fortsatt ved lag.

Har du tilegna deg disse grunntrekka, vil du bli i stand til å forstå mange andre viktige politiske og økonomiske spørsmål riktig.